

**10 JAAR ONDERZOEK NAAR DE ARBEIDS- EN ORGANISATIEPSYCHOSOCIOLOGIE
IN BELGIË**

Syntheseverslag

Prof. V. DE KEYSER,
S. PETERS, N. MALAISE

Service de Psychologie du Travail et des Entreprises - ULg

Voorwerp

.1. De psychosociologie: een discipline op zoek naar identiteit?

Het begrip psychosociologie brengt op zichzelf een debat rond zijn benaming teweeg.

Hoewel de werken rond psychosociologie hun voornaamste bronnen zowel in Frankrijk als in de Verenigde Staten vinden, is de term immers oorspronkelijk specifiek Frans : hij ontstond eind de jaren zestig, tijdens de woelige periode van mei '68, in een "revolutionair" tijdperk waarin vooral kritische studies werden gemaakt over de grote instellingen, en vervolgens studies met betrekking tot verscheidene maatschappelijke verschijnselen, zoals bijvoorbeeld uitsluiting of armoede. De Angelsaksen maken dan weer eerder gewag van de termen arbeidspsychologie en organisatiepsychologie. In de literatuur vindt men eveneens de term sociale psychologie, die soms wordt beschouwd als een equivalent van de psychosociologie, en soms als een eigenaardigheid van de psychologie.

Dubbelzinnigheid van de benaming, dubbelzinnigheid van het epistemologische statuut ...Zo vormt de psychosociologie, voor sommigen (voornamelijk de Franse scholen), een echte discipline. Voor anderen zal zij slechts een disciplinair gebied zijn waarin psychologen, sociologen en andere wetenschappers die voortgekomen zijn uit de menswetenschappen en die bij elkaar een gemeenschappelijk minimum aan methodologie vaststellen, zich inzetten. Door het feit zelf van zijn dubbele verwijzing naar het individu en naar de groep, naar het psychologische en naar het sociologische, naar de persoonlijkheid en naar de cultuur, wordt aan de psychosociologie vaak een hybride positie toegekend. Voor anderen ten slotte zal het eerder gaan om een stap, gericht naar het actieonderzoek, dat zich specialiseert in de verklaring van de verandering; men kan immers gemakkelijk begrijpen dat de wildgroei van praktische toepassingen het beeld kan oproepen dat de discipline een zuivere techniek voor sociale interventie is.

Het antwoord op de vraag is nog lang niet gegeven. De onenigheid rond de definities en de disciplinegrenzen is trouwens zelden ingesloten, te meer daar eenzelfde discipline, welke het ook is, wordt doorkruist door verschillende stromen die haar sterkte doen schommelen en, bijgevolg ook haar banden met andere disciplines.

Toch kunnen wij deze standpunten bij elkaar brengen om de grote lijnen van een psychosociaal onderzoek te trekken (of dat nu als onderzoeksobject organisaties of andere maatschappelijke verschijnselen neemt), door een onderscheid te maken tussen de theoretische en de praktische aspecten ervan.

- Op theoretisch vlak is de *interactie* een centraal concept, dat op drie niveaus wordt bestudeerd : de interactie van de maatschappelijke en psychologische processen op het niveau van de individuele gedragingen, de interactie van de maatschappelijke en psychologische processen op het niveau van de handelingen van de groep, en de interactie van de maatschappelijke en psychologische processen op het niveau van de acties van de organisatie.

In deze optiek is een psychosociale benadering een multipolaire benadering die verschillende standpunten over eenzelfde realiteit omvat en die de maatschappelijke en psychologische dimensies van eenzelfde realiteit naar voren brengt. Niettemin hebben wij, in de programma's waartoe de aanzet werd gegeven door de DWTC, en in de onderzoekslaboratoria waarnaar wij ons hebben gericht, kunnen vaststellen dat de verwijzing naar de individuele aspecten vaak bevoorrecht werd ten opzichte van de twee andere, waarbij de dimensie (sociale) groep eerder naar de achtergrond werd verwezen. Daarbij herinnerden wij ons dat de relaties tussen de maatschappelijke en psychologische paradigma's slecht onderhouden zijn.

- Op praktisch vlak is *verandering* een centrale problematiek. De interveniënten zijn steeds meer betrokken bij het beheer en de begeleiding van verandering binnen organisaties - en van conflicten of andere reorganisaties die daaruit voortvloeien. Wij hebben kunnen vaststellen dat verscheidene laboratoria zich steeds meer voor dit perspectief openstellen, en verscheidene centra stellen opleidingen van interveniënten, onderhandelaars en andere tussenpersonen voor.

Ten slotte stellen wij ook nog vast, zoals wij eerder reeds hebben aangehaald, dat er in dit domein twee tradities aanwezig zijn, die specifieke kaders voor bespiegeling voorstellen. De Amerikaanse traditie (Lewin, Rogers), enerzijds, wordt vaak gezien als pragmatischer, minder kritisch op ideologisch vlak, en gesitueerd "in de stijl van de macht". Zij zal uiteenvallen rond de benamingen "organisatiepsychologie" en "organisational behavior". De Franse traditie (Pagès, De Gaulejac) is dan weer geïnspireerd door de Amerikaanse werken, waarop zich onderzoeken met een minder klinische en/of psychoanalytische aard hebben geënt. Men noemt ze vaak meer "theoretisch" en meer kritisch.

.2. De arbeidspsychosociologie in België

In België zijn de arbeidspsychosociologen dun gezaaid. Aan de Universiteiten hebben enkele personen zich meer bepaald aangesloten bij een psychosociale beweging, maar men kan niet anders dan vandaag vaststellen dat hun opvolgers zich nu eens zullen aansluiten bij een psychologische optiek (bijvoorbeeld, V. De Keyser, A. Van Daele, G. Karnas, Salengros, Ch. Vandenberghe, P. Vlerick, R. Bouwen, K. De Witte, O. Vandenberghe), dan weer bij een sociologische optiek (bijvoorbeeld, A. Eraly, J. Bundervoet).

Men vindt eveneens onderzoekers die zich laten inspireren door de arbeids- en/of organisatiepsycho(socio)logie in beheersafdelingen (zoals bijvoorbeeld in bepaalde diensten van het Institut d'Administration et de Gestion van de KUL) of in de communicatielaboratoria (zoals bijvoorbeeld het Lasco, ook aan de KUL, of het IMEC). In deze twee gevallen is het nuttig het belang te benadrukken dat wordt toegekend aan de pluridisciplinariteit van de onderzoeken. Deze diensten verenigen zich trouwens meer rond een thematiek dan rond een discipline. Naast de onderzoekseenheden ziet men ook dat zich centra voor psychosociologische interventie en opleiding ontwikkelen (CFIP, CDGAI, HIVA), die meer in het bijzonder de nadruk leggen op de pragmatische en praktische kant die de discipline biedt.

Bovendien specialiseren de spelers van het onderzoek naar arbeids- en organisatiepsycho(socio)logie zich, zowel aan Franstalige als aan Nederlandstalige kant, zich, en dat blijkt zowel uit de benaming van de diensten die zij leiden als uit de onderzoeksthematicen.

Ten slotte stelt men een groeiende belangstelling van onderzoekers voor het medische vakgebied vast (artsen, psychiaters, specialisten in volksgezondheid of sociale geneeskunde), waarmee ze psychologische en/of organisatorische dimensies in hun studies willen inbouwen, met vele standpunten, met name: van het onderzoek van etiologische factoren, de uitwerking, de validering en het gebruik van specifieke meetinstrumenten, van de uitwerking en de validering van geïndividualiseerde strategieën, van middelen voor preventie en behandeling van bijzondere pathologieën, van collectieve preventie en van beheer van de volksgezondheid.

Deze rijkdom is echter moeilijk samen te vatten, daar de materie tegelijk ongrijpbaar en wanordelijk is. Wij moeten dus voor onszelf grenzen vastleggen.

.3. *De psychosociale risico's : het verschijnen van een thematiek*

Ons inspannen om een disciplinair gebied voor te stellen waarvan wij zopas de dubbelzinnigheid van de grenzen hebben aangetoond, lijkt ons weinig ter zake doend; het zou beter het voorwerp zijn van een gepaste studie. Wij zouden trouwens het risico lopen ons bloot te stellen aan vergetelheden en frustraties.

Daarom hebben wij geopteerd voor een voorstelling van een onderzoeksgebied dat zich eerder definieert door zijn thematische aspecten dan door zijn disciplinaire aspecten.

In de informatie die wij in de loop van het onderzoek hebben verzameld is één thematiek steeds sterker naar voren gekomen. Hij verbindt verschillende onderzoekslaboratoria, maar ook andere spelers, soms op onzichtbare wijze, daar de contacten tussen hen soms informeel of zwak blijven. Deze thematiek is die van de *psychosociale arbeidsrisico's*.

Vanuit dit oogpunt passen de Belgische werken binnen een brede stroom van Europese bespiegeling en actie. Een recent rapport dat werd gepubliceerd door het Europees Agentschap voor gezondheid en veiligheid op het werk, getiteld "Prioriteiten en strategieën van het beleid inzake veiligheid en gezondheid op het werk in de lidstaten van de Europese Unie"¹ toont aan dat de psychosociale risico's de voorbije tien jaar op veel aandacht van de staten konden rekenen, op dezelfde wijze als de psychische, chemische en ergonomische invloeden. Dit rapport gaat verder en preciseert dat tijdens de eerstkomende jaren het vooral de psychosociale risico's zullen zijn die de overheden zullen bezighouden, misschien zelfs meer dan andere soorten risico's. Dit rapport toont eveneens aan dat, in eenzelfde logica, de onderzoeksthematicen die de voorbije jaren werden ontwikkeld op het vlak van veiligheid en welzijn op het werk zich hoofdzakelijk hebben gericht op de psychosociale factoren die verbonden zijn met de arbeid (op dezelfde wijze als veiligheid en chemische invloeden), en dat vermoedelijk steeds meer aandacht zal worden besteed aan dit soort factoren.

¹ "Prioriteiten en strategieën voor het beleid inzake veiligheid en gezondheid op het werk in de lidstaten van de Europese Unie", Europees Agentschap voor veiligheid en gezondheid op het werk, 1998.

Niettemin blijven psychosociale risico's een zelden gedefinieerde term. Ongewenste intimiteiten, uitputting, geweld op het werk, psychosociale intimidatie en vooral stress mogen dan typisch in deze rubriek worden ondergebracht, andere risico's, die gemakshalve vaak samengebracht worden in een rubriek "psychosociale risico's in het algemeen", moeten nog nader worden omschreven. Omdat wij ons onderwerp zo nauwkeurig mogelijk willen definiëren nemen wij dan ook als basis de definitie van de psychosociale aspecten van de arbeid die door de DWTC worden voorgesteld in de programma's ter bescherming van de werknemers inzake gezondheid :

De psychosociale risico's zijn de risico's die voortvloeien uit de menselijke, organisatorische, sociale en technische invloed van het werk op de fysieke en mentale gezondheid van de werknemer.

Deze definitie stelt ons in staat drie mogelijke oorsprongen van psychosociale risico's te onderscheiden.

- *De risico's van technische of technologische oorsprong*, verbonden met de invoering van nieuwe technologieën en van nieuwe producten in de organisaties, hebben aanleiding gegeven tot onderzoeken die voornamelijk gericht waren op de identificatie van de fout en/of van het ongeval en op de studie van stoornissen van het bewegingssysteem.
- *De risico's van organisatorische oorsprong* zijn dan weer verbonden met de evolutie van de organisatie van de ondernemingen en met de invoering van steeds soepeler arbeidsvormen (telewerken, netwerkbedrijven, ...). De belangstelling voor dit type van bron van risico's is misschien recenter, maar het rapport van het Europees Agentschap voor gezondheid en veiligheid op het werk toont aan dat de aandacht die eraan wordt besteed de laatste jaren sterk is toegenomen en nog verder zal vergroten.
- *De psychosociale risico's*. Deze problematiek heeft aanleiding gegeven tot onderzoeken naar stress, burn-out, ongewenste intimiteiten en ook betrokkenheid bij het werk.

De studies die gewijd zijn aan de twee eerste types risico's verwijzen naar micro(sociale) aspecten van de arbeid, terwijl de studie van het derde type risico's bovendien verwijst naar meer (sociale) aspecten. Het gaat hier ook om risico's van sociale oorsprong, die verbonden zijn met verschillende vormen van uitsluiting, waarvan de vaakst aangehaalde die van de werkloosheid is. Deze maatschappelijke verschijnselen tonen aan dat het werk en de risico's die eraan verbonden zijn niet ophouden aan de deuren van de fabriek of het kantoor: zij oefenen druk uit, niet alleen op zij die uitgesloten zijn van de arbeid, maar ook op de werknemers die zich, om één of andere reden, door uitsluiting bedreigd voelen. Deze problematiek heeft aanleiding gegeven tot zeer uiteenlopende onderzoeken naar het invoegen van oudere werknemers, het invoegen van gehandicapte werknemers,

Wij willen de nadruk leggen op één van de belangrijkste eigenschappen van deze thematiek, door te onderstrepen dat de belangstelling voor de psychosociale risico's niet het voorrecht van één enkele discipline is. Arbeidspsychologen houden zich voornamelijk bezig met onderzoek naar de psychosociale risico's, terwijl andere deskundigen, zoals sociologen, artsen, ingenieurs, communicatiespecialisten, ... aan deze onderzoeken deelnemen. Er wordt trouwens steeds meer

rekening gehouden met juridische, economische en ethische aspecten van de risico's en, meer algemeen, van welzijn op het werk. De studie van de psychosociale risico's neemt dus een buitengewoon pluridisciplinair karakter aan, en wij hebben kunnen vaststellen dat de onderzoekscentra zich rond diverse specialisten beginnen scharen. Wat geldt voor het onderzoek geldt eveneens voor het domein van risicopreventie. In België legt men, net als in andere landen van de Europese Unie, steeds meer de nadruk op de noodzaak van een pluridisciplinaire aanpak van de preventiediensten.

Gebied van het onderzoek naar psychosociale risico's in België

De definitie van de thematiek die wij hebben voorgesteld heeft ons staat gesteld onderzoekslaboratoria te selecteren waarover een gegevensfiche bestaat (zie bijlage 1). Het gaat om laboratoria die specifiek gericht zijn op de studie van psychosociale beroepsrisico's, namelijk:

- Het Onderzoekscentrum voor Stress, Gezondheid en Welzijn van de Katholieke Universiteit Leuven
- De Onderzoeksgroep Afdeling arbeids- en Organisationspsychologie van de Katholieke Universiteit Leuven
- De Vakgroep Personeelbeleid, Arbeids - en Organisationspsychologie van de Universiteit Gent
- De Vakgroep Maatschappelijke Gezondheidskunde van de Universiteit Gent
- De Dienst Menselijke Fysiologie van de Vrije Universiteit Brussel
- l'IDEWE (Interdisciplinaire Dienst voor het Welzijn), Heverlee
- L'Unité de Psychologie du travail et des organisations de l'Université catholique de Louvain-la-Neuve
- Le Service de Psychologie du travail de l'Université de Mons - Hainaut
- Le Laboratoire de Psychologie industrielle et commerciale de l'Université Libre de Bruxelles
- Le Service de Psychologie du travail et des entreprises de l'Université de Liège
- Le Service d'Epidémiologie et de prévention des maladies cardio-vasculaires de l'Université Libre de Bruxelles.

Het gemeenschappelijke punt van deze diensten, naast hun deelname aan de programma's van de DWTC, is het belang dat wordt gehecht aan de arbeidsomstandigheden, de veiligheid en het welzijn van de werknemers. De studie van de psychosociale risico's onderscheidt zich ook door een oriëntatie naar de ondernemingen, de zakenwereld en het management

Onder de gemeenschappelijke bekommernis om de psychosociale risico's die verbonden zijn met de technische en organisatorische aspecten van het werk, stellen de hier voorgestelde diensten niettemin specifieke knowhow voor die met name afhankelijk is van hun theoretische, historische en regionale verankering. Zo kan men het belang benadrukken van de dienst die aan de regio wordt verleend. Men kan bijvoorbeeld vaststellen dat aan de kant van Brussel, een stad waar de tertiaire activiteiten zich sterk hebben ontwikkeld, verscheidene onderzoeken werden gewijd aan de dienstenactiviteiten, in Luik heeft het industriële bekken een bevoorrecht terrein geboden voor doorgedreven onderzoek op het vlak van de staalindustrie; in Leuven onderhoudt het Centre de Psychologie du Personnel et des Organisations nauwe contacten met organisaties die betrokken zijn bij de studie van organisatorische vorming. De leeftijd van de dienst speelt eveneens een rol. Een jonge dienst zal

vooral proberen bekendheid te verwerven door publicaties, en een plaatsje trachten te veroveren in Belgische, maar ook Europese netwerken (b.v. Bergen).

Dit criterium voor de selectie van de laboratoria op basis van hun belangstelling voor de studie van psychosociale risico's mag ons er echter niet toe brengen de andere onderzoekscentra of instellingen in de schaduw te plaatsen, die werken rond verwante thema's, en tussen dewelke er samenwerkingen kunnen bestaan. Een onderzoeksgebied definiëren kan zich immers niet beperken tot het waarnemen van een centrale spil. Het is noodzakelijk er andere spelers op te enten, waarvan de onderlinge verbanden en/of de invloeden niet te verwaarlozen zijn. Deze aanpak lijkt ons des te relevanter daar, zoals eerder reeds aangehaald, het onderzoek inzake psychosociale risico's niet de besparing van een pluridisciplinaire en meervoudige benadering kan doen. Deze instellingen hebben geen gegevensfiche, maar hun gegevens staan in bijlage 2.

Onderzoekscentra gericht naar de studie van de impact van de technologische en organisatorische veranderingen

Een zeer bijzondere aandacht moet worden besteed aan de onderzoekscentra die gericht zijn op de studie van de nieuwe vormen van organisatie op het werk. Zij hebben als doelstelling het analyseren van de veranderingen in de arbeidswereld, die te maken hebben met de invoering van nieuwe technologieën en/of flexibeler manieren van organisatie die daaruit voortvloeien. Zonder zich echter specifiek te buigen over de zuiver psychosociale gevolgen van deze veranderingen, wordt aandacht besteed aan hun impact op verschillende economische en sociale aspecten, zoals de veranderingen van de kwalificaties op het werk, de identiteit op het werk, de socialisatie op het werk, de onderhandelingsprocessen, ... Vaak vatten deze laboratoria hun werkzaamheden aan vanuit een pluridisciplinaire gezichtshoek (arbeids- en organisatiepsychologie, arbeidssociologie, psychosociologie, human resources, arbeidswetenschappen, ...).

La Fondation Travail - Université (verantwoordelijke: G. Valenduc) is een eerste voorbeeld. Deze para-academische onderzoeksinstelling werd gericht met als doel een verbindingsstreepje te trekken tussen de arbeidswereld en de Franstalige universitaire milieus in België. Zij maakt deel uit van verscheidene Europese programma's en netwerken, en haar hoofddoelstelling is de ontwikkeling van een onderzoeks-, analyse- en interventiecapaciteit rond de sociale aspecten van de technologische veranderingen. Ondertussen ligt zij op de uitkijk voor opkomende veranderingen. Drie onderzoeksassen worden er ontwikkeld: informatiemaatschappij en veranderingen in arbeid en tewerkstelling, uitbouw van de Europese netwerken en activiteiten inzake technology assessment; innovatie, leefmilieu en duurzame ontwikkeling.

Wat de studie van de meer specifiek sociale beroepsrisico's betreft, kan men eveneens de Unité de gestion sociale et d'analyse des organisations vermelden (verantwoordelijke: A. Spineux). De Unie maakt deel uit van het Département d'administration et de gestion (IAG), en haar werkzaamheden draaien rond de collectieve en subjectieve ervaring van de maatschappelijke spelers in het kader van de nieuwe vormen van arbeid en de organisatorische veranderingen. De belangstellingscentra zijn gegroepeerd rond drie onderzoeksassen: gerecht, vonnis en affecten in de organisaties; erkenning, socialisatie en identiteit op het werk; transformatie van de arbeidsrelatie en van de industriële relaties.

In Vlaanderen zal men het Hoger Instituut voor Arbeid, in Gent, vermelden. Het werk dat er verzet wordt, verenigt onderzoek en diensten aan de gemeenschap, en is gekenmerkt door zijn "probleemgerichte" karakter: het stelt een antwoord voor op concrete vragen. Men vindt er een team waarin economen, arbeidssociologen, psychologen, pedagogen, historici zitten. Op het vlak van de eigenlijke arbeid gaat het onderzoek voornamelijk over de relatie op het werk (welzijn, stress), de tevredenheid op het werk en de effecten van onzekerheid van tewerkstelling of van flexibiliteit. Vanuit sociologisch oogpunt zal men eerder de relaties tussen organisatorische concepten en kwaliteit van het werk beogen (welzijn, zekerheid, gezondheidsrisico's) die eigen zijn aan het werk in bepaalde beroepen of beroepssectoren, de impact van technologische of organisatorische innovaties op de kwaliteit van het werk, de eisen van kwalificatie en vorming. Andere grote onderzoeksthema's zijn enerzijds de werkloosheid, en anderzijds de beroepsbewegingen.

De Stichting Technologie Vlaanderen, in Brussel, heeft dan weer een onderzoeksopdracht, voor de Vlaamse werkgevers- en vakbondsorganisaties. Ze handelt over de onderlinge relaties tussen technologische innovaties, organisatorische veranderingen en de nieuwe vormen van arbeid.

Men stelt trouwens de opkomst van een nieuwe trend vast op het vlak van de psychosociale risico's. Die trend is de uitvinding van para-universitaire centra die niet passen in een logica van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek en van onderzoek dat gericht is op de verspreiding van de resultaten in de wetenschappelijke gemeenschap, maar die een pragmatische doelstelling van dienstverlening en van verspreiding van hulpmiddelen nastreven, door de laboratoria ontwikkeld op het gebied van de ondernemingen. Als voorbeeld noemen wij de oprichting van het Institut de Recherche sur le Stress, la Santé et le Bien-être au travail door de Professoren O. Vandenberghe en H. De Witte van de KUL. Het verzamelt een netwerk van 13 onderzoekers die zich bezighouden met de praktische toepassing van bestaande hulpmiddelen en methodologieën, en beoefent consultancyactiviteiten. Het functioneert parallel met de Service de Psychologie de la Santé van de KUL van Professor O. Vandenberghe die, van zijn kant, experimentele onderzoeken naar stress ontwikkelt. De psychosomatische klachten in verband met het werk worden er in een psychofysiologische optiek bestudeerd. De doelstelling van Professor O. Vandenberghe is een nauwe band onderhouden tussen het Instituut en het universitaire laboratorium, en de specifieke eigenheid van elk van hen te bewaren.

Andere spelers

Andere instellingen interesseren zich van dichtbij voor beroepsrisico's, zonder er evenwel een onderzoeksobject van te maken op dezelfde manier als de vorige. Het gaat eerder om toegepast onderzoek, promotie en preventie van risico's. Het leek ons belangrijk ze te vermelden, enerzijds omdat ze vaak in contact staan met de universitaire diensten, en anderzijds omdat ze zeer dicht bij de bekommernissen van de werknemers staan.

Het Nationaal Onderzoeksinstituut voor Arbeidsomstandigheden (NOVA) is een parastatale openbare instelling. Het richt zich op actieonderzoek inzake arbeidsomstandigheden, de organisatie van het werk en van de preventie. Het geeft eveneens adviezen en hulpmiddelen aan de spelers op het terrein, opdat zij concrete acties zouden kunnen ondernemen in de bedrijven. Het werkt nauw samen met de universitaire diensten, en wil op die manier instrumenten en methodologieën invoeren die door de wetenschappers werden uitgewerkt in deze concrete actiestrategieën. Een meerderheid

van de werken betreft de ergonomie op het werk, maar ook de psychosociale factoren worden behandeld. De problematiek van de stress wordt er trouwens sinds lange tijd behandeld. Vanaf het begin van de jaren 90 (voor de lancering van de wetenschappelijke steunprogramma's ter bescherming van de werknemers), heeft het INRCT overzicht gemaakt van de bestaande studies inzake stress op het werk. Andere thematieken, zoals de studie van de psychologische aspecten van stoornissen van het bewegingssysteem, ongewenste intimiteiten, de weerslag van pendelen, en ook ploegendienst werden bestudeerd. De impuls voor deze studies komt enerzijds van de overheid, maar ook van officiële verklaringen die werden opgemaakt in de ondernemingen.

Andere categorieën van spelers worden ertoe gebracht (of zullen ertoe worden gebracht) een rol te spelen bij de studie van de psychosociale risico's. Ze moeten niettemin hun plaats en hun specifieke karakter vinden met betrekking tot de spelers die gericht zijn op het wetenschappelijk onderzoek afkomstig van de universitaire laboratoria (een onderscheid maken tussen onderzoek, preventie, promotie). Het gaat in de eerste plaats over vakbondsorganisaties, waarvan de meeste over onderzoekseenheden beschikken. Er wordt een bijzondere aandacht besteed aan de psychosociale beroepsrisico's, maar het onderzoek draait vooral rond werken voor bevordering en/of toepassing, bestemd voor de sensibilisering, de informatie en ook de vorming van de werknemers en hun vertegenwoordigers. De werken worden aangevat naargelang de precieze vakbondsdoelstellingen (gericht onderzoek) en naargelang de bekommernissen die door de werknemers worden geuit.

Anderzijds nemen de Externe Preventiediensten (ESD) een steeds belangrijker plaats in als het gaat om opsporing en diagnose van de beroepsrisico's. Toch is het voor hen moeilijk zich met de nodige knowhow te omringen en vooral een externe financiering te verkrijgen. Wij zullen hier het bijzondere geval van het IDEWE vermelden, dat een eigen onderzoeksdienst heeft opgericht, die bij zijn filialen een signalatiesysteem uitbouwt, valideert en implementeert voor diverse risico's (waaronder de chemische, biologische en psychosociale risico's).

Ten slotte is de Koning Boudewijnstichting een ietwat bijzondere speler. Zij heeft de aanzet gegeven voor bespiegelingen en programma's over de opkomende thematieken door voornamelijk te verwijzen naar de sociale risico's en de risico's van uitsluiting. Op die manier konden debatten worden opgezet rond werken en niet werken, het omgaan met leeftijden in de onderneming, de integratie van oudere werknemers, dienstverlening in de directe omgeving ...

Wetgevende evolutie

In de loop van het voorbije decennium heeft het begrip veiligheid op het werk zich uitgebreid tot dat van de gezondheid, en vervolgens van welzijn op het werk. De bekommernissen omtrent de beroepsrisico's hebben niet alleen als bedoeling het aantal ongevallen te verminderen, maar ook de levenskwaliteit van de werknemers te verbeteren. Deze bekommernissen hebben veel te maken met de evolutie van de vormen van organisatie van de arbeid, die op hun beurt worden gedreven door de invoering van nieuwe technologieën en transportmiddelen, het verschijnen van nieuwe producten en de groeiende mondialisering van de uitwisselingen en de concurrentie.

De bedrijven zijn trouwens steeds meer aandacht gaan besteden aan de kwaliteit en de veiligheid van de producten die zij op de markt brengen, met het oog op de tevredenheid van de klant of respect

voor het leefmilieu. Zo hebben vele certificatienormen het daglicht gezien, die dan weer veranderingen in de productieprocessen met zich meebrachten.

Al deze evoluties hebben voor nieuwe uitdagingen gezorgd inzake bescherming van de fysieke en/of mentale gezondheid van de werknemers. De economische en sociale kosten die door arbeidsongevallen en beroepsziekten worden veroorzaakt werden door verscheidene studies aangetoond. Het is dus noodzakelijk geworden rekening te houden met de nieuwe risico's die op de werkplaats verschenen zijn en de gezondheid van de werknemer te verzoenen met de economische eisen van de bedrijven.

Zo werden de jaren 90 ook op wetgevend vlak gekenmerkt door een groeiende bekommernis om de beroepsrisico's, ten eerste op Europees niveau, en vervolgens op het niveau van de lidstaten. In verscheidene landen van de Europese Unie is de wetgeving immers altijd al een traditioneel instrument voor de verbetering van de veiligheid en gezondheid op het werk geweest.

Het is uiteraard moeilijk de impact van de wettelijke maatregelen op de verbetering van de arbeidsomstandigheden te meten, maar bepaalde indicatoren tonen een aanzienlijke daling van het aantal arbeidsongevallen en beroepsziekten aan. België van zijn kant was één van de eerste Europese landen dat de bekommernissen omtrent welzijn op het werk in een wet goot. De wet van 4 augustus 1996 zet de werkgevers ertoe aan een dynamisch systeem voor het beheer van risico's op te zetten, dat betrekking moet hebben op verscheidene facetten van welzijn op het werk, waaronder de psychosociale belasting (de andere gebieden zijn: veiligheid, bescherming van de gezondheid, ergonomie, hygiëne, verfraaiing van de werkplaatsen, en de maatregelen ter bescherming van het leefmilieu). Dit preventiebeleid omhelst de opsporing van risico's, de evaluatie ervan en de invoering van maatregelen die erop gericht zijn de risico's te beperken. Een Collectieve Arbeidsovereenkomst die werd gesloten in de Nationale Arbeidsraad (CAO nr. 72 van 30 maart 1999), en die verplicht werd gemaakt door middel van een koninklijk besluit van 21 juni 1999 (B.S. van 9 juli 1999), is specifiek bestemd voor de preventie van stress in het bedrijf. Men kan erin lezen dat de werkgever verplicht is een beleid te voeren dat erop gericht is collectief de stress te voorkomen die veroorzaakt wordt door het werk, en die stress collectief te verhelpen.

Men zal opmerken dat dit soort wetgeving vòòr alles een kader voor preventieactie voorstelt. Er wordt aan de bedrijven een zekere speelruimte gelaten om dit beleid concreet toe te passen, waardoor de specifieke eigenschappen van elk van hen in aanmerking kunnen worden genomen. In de toekomst zal de wetgever wellicht eerder zal proberen aan de bedrijven doelstellingen voor te stellen die zij moeten behalen inzake gezondheid en welzijn op het werk, dan procedures voor de opsporing en preventie van risico's (en daardoor een soepeler aanpassing aan de technologische evoluties en aan de werkmethodes mogelijk te maken); hij zal eveneens trachten de rol van de externe, pluridisciplinaire preventiediensten te versterken.

Onderzoeksprogramma's van de DWTC

De verschillende hervormingen van de Belgische staat hebben gevolgen gehad voor de verdeling van de bevoegdheden voor wetenschappelijk onderzoek tussen de federale overheid en de gefedereerde entiteiten. De verschillende hervormingen van 1980, 1988 en 1993 hebben de bevoegdheden van

elke entiteit beetje bij beetje verfijnd. Het gevolg daarvan is dat de federale overheid bevoegd blijft voor de materies die zeer vaak de problematieken omvatten die een grotere onderzoeksinspanning vergen om federale beleidslijnen voor te bereiden die aangepast zijn aan de nieuwe technologische, economische en sociale omgeving, en de Staat te moderniseren ². De bescherming van de werknemer is één van die materies. Zo hebben de DWTC drie onderzoeksprogramma's kunnen uitvoeren die gericht zijn op de bescherming van de gezondheid op het werk.

De operationele leiding en het beheer van de programma's mogen dan wel toevertrouwd zijn aan de DWTC, ook andere spelers hebben een belangrijke functie voor en na elk programma. Zij verzekeren de voorbereiding, de opvolging en de evaluatie van de impulsprojecten en -programma's, en zorgen ervoor dat de projecten worden ingepast in een circuit waarvan de gebruikers en de beslissingsbevoegde personen deel uitmaken. Voor de programma's zijn het diverse uitwisselingen tussen vakbondsafgevaardigden, bedrijfsfederaties, arbeidsgeneesheren, deskundigen van de verschillende problematieken en onderzoekspromotoren die de Minister voor Wetenschapsbeleid in staat stellen aan de Ministerraad een onderzoeksprogramma voor te stellen dat gebaseerd is op reële behoeften en vragen. Dit programma zal vervolgens een wetenschappelijke basis leveren om later beslissingen te nemen. Na de programma's speelt het college van deskundigen en de Begeleidingscomités een belangrijke rol. De eerste evalueren, op basis van hun kwalificaties op het vlak van onderzoek, de voorstellen die door de onderzoeksteams worden ingediend op basis van criteria als respect voor de doelstellingen van het programma, de kwaliteit en de waarde van het project ten opzichte van de onderzoeken die in andere Europese landen lopen, en ook de ervaring van de deelnemende teams. De Begeleidingscomités zijn dan weer samengesteld uit vertegenwoordigers van de administraties en openbare instellingen die bij het programma betrokken zijn. Zij worden gekozen door de DWTC en goedgekeurd door de Ministerraad. In dit geval gaat het, op het vlak van de bescherming van de werknemers, om vertegenwoordigers van de Administratie van de arbeidshygiëne en -gezondheid (Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid), van de Administratie van de veiligheid op het werk (Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid), van de Administratie van de sociale gezondheid (Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu) en het Fonds voor Beroepsziekten. Hun taak bestaat erin:

- toe te zien op de samenhang van alle acties die in het kader van het programma worden uitgevoerd;
- adviezen te geven over de projecten en de keuze van de uitvoerders;
- de behoeften te preciseren waaraan het programma moet tegemoetkomen;
- toe te zien op de bekendmaking van de resultaten van het programma.

.4. Eerste impulsprogramma "Gezondheidsrisico's" (1990-1994)

Het omvatte 2 subprogramma's: "Arbeid en Leefmilieu" en "Voeding". Het psychosociale gedeelte werd buiten beschouwing gelaten.

² zie: "Heeft België nog nood aan een federaal wetenschapsbeleid? ", DWTC-rapport, maart 1999.

.5. *Wetenschappelijk steunprogramma ter bescherming van de werknemers inzake gezondheid: 1994 - 1998*

Het is vertrekpunt van dit programma dat 3 afzonderlijke onderzoeksgebieden zijn verschenen: de ergonomie, de psycho-socio-biologie, en de milieu- en toxicologische benadering. De overheid is gealarmeerd door de verwachtingen van een samenleving die voortdurend technologische, sociale en economische veranderingen ondergaat, en door de nieuwe gezondheidsklachten (stress, burn-out, ...). Ze zet haar inspanningen die reeds in het vorige impulsprogramma werden gestart, verder, en stond erop dat een nieuwe problematiek van gezondheid op het werk zou worden bestudeerd, namelijk de invloed van psychosociale factoren.

Parallel met het verschijnen van nieuwe technologieën en van nieuwe producten, hebben vele bedrijven zich achter het begrip totale kwaliteit geschaard, door een bijzondere aandacht te besteden aan kwaliteit en aan de veiligheid van hun producten. De onderzoekers van hun kant hebben zeer veel belangstelling voor de identificatie en de evaluatie van risico's die verbonden zijn met deze technische ontwikkelingen. Er werd echter weinig aandacht besteed aan de risico's die verbonden zijn met, bijvoorbeeld, de nieuwe manieren van organisatie, en in het bijzonder de just-in-time-leveringen, het steeds strakkere procesverloop, de toename van spanning en flexibiliteit, ...

Dit eerste programma was uitsluitend gewijd aan de onderzoekseenheden die in een netwerk werken. Het doet een beroep op de ervaring van de gebruikers, en niet alleen op de ervaring van het wetenschappelijke potentieel. Het bestond uit twee luiken. Het eerste was bedoeld om de onderzoeken te stimuleren die leidden tot de voorbereiding van normen en tot de toepassing van reglementen en aanbevelingen betreffende de werkplaats of de harmonisatie en de standaardisering van de methoden voor de beoordeling van hinder. In dit kader werd de invloed van psychosociale factoren, en meer in het bijzonder van de organisatie van het werk, sterk benadrukt. Het tweede luik had als bedoeling aan de onderzoeken instrumenten voor de evaluatie van de acties toe te voegen die betrekking hebben op de primaire preventie, waardoor een betere oriëntatie en een rechtvaardiging tegenover sociale partners mogelijk is.

Dit programma bestond uit 16 onderzoeksprojecten, die gefinancierd werden voor een totaal bedrag van 255.000.000 BEF. Het psychosociale gedeelte op zijn beurt bestond uit 5 onderzoeksprojecten, voor een totaal budget van 72.600.000 BEF.

- "Studie van stress op het werk: Normen, bepalende elementen en toekomstgerichte studie van de relatie met de afwezigheid wegens ziekte en de incidentie van cardiovasculaire aandoeningen"
- "Beheersing van de milieu- en bio-psycho-sociale factoren van de werkmilieu's : Naar een interactiemodel van de risicofactoren verbonden met stress"
- "Anesthesisten en patiënten tegenover het risico van menselijke fouten : ontwikkeling van een methodologie voor de evaluatie van de geïnformatiseerde controle- en toezichtssystemen"
- "Opsporing, diagnose, behandeling en preventie van de burn-out en van de beroepsdepressie van werknemers in de dienstensector (primaire en secundaire preventie)"
- "Analyse van de relaties tussen beroepsstress, de psychosociale parameters en verschillende dimensies van de fysieke gezondheid"

.6. Wetenschappelijk steunprogramma ter bescherming van de werknemers inzake gezondheid: 1998 - 2000 en 1999-2003

Dit tweede programma vertrekt vanuit de vaststelling dat de economische en milieudruk, zoals de snelle verspreiding van nieuwe technologieën en nieuwe producten, de toenemende internationalisering van de uitwisselingen, en de verslechtering van het leefmilieu talrijke risico's voor de werknemers met zich meebrengen. Al deze risico's kunnen goed worden gedefinieerd en beheerst, maar andere risico's, die zeer talrijk zijn, worden ondergaan. Bij de klassieke risico's die verbonden zijn met het gebruik van technologieën en/of producten komen nog de risico's verbonden met de mentale en fysieke belasting van de het werk, en de risico's verbonden met de fysieke en psychosomatische klachten (stress, burn-out).

De klachten en de kosten die worden veroorzaakt door beroepsziekten, absentie en arbeidsongevallen blijven trouwens hoog, ondanks de reeds gedane inspanningen voor onderzoek en tussenkomst. De identificatie en het beheer van de problemen in verband met het werk worden meestal hoofdzakelijk toegespitst op de verantwoordelijkheid van de werknemer, en minder op de organisatie en het arbeidscollectief waarin de werknemer zich bevindt. Welnu, het individu op het werk is een element van een open organisatiesysteem, dat de economische, politieke, technische en juridische invloed van onze tijd ondergaat.

Daarom heeft dit tweede programma, in een context van Europese wetgeving, als doelstelling de duurzame ontwikkeling van de gezondheid en de veiligheid op het werk te ondersteunen. Het wil zelfs verder gaan en de levenskwaliteit op het werk bevorderen. In het bijzonder wil het, onder zijn psychosociale aspecten, de risico's bepalen die voortvloeien uit de menselijke, organisatorische, sociale en technische invloed van het werk op de fysieke en mentale gezondheid van de werknemer.

Dit tweede programma was opgezet in 2 fasen. Fase I (1998 - 2000) was gericht naar de valorisatie van de onderzoeken van het wetenschappelijke steunprogramma ter bescherming van de werknemers inzake gezondheid (1994-1998), en specifiek gericht op de promotoren van het vorige programma. Fase II (1999 - 2003), die nog steeds loopt, had als bedoeling nieuwe initiatieven inzake gezondheid op het werk te bevorderen en streefde naar de integratie, in elk project, van verschillende ethische, juridische en economische componenten in verband met het project.

Het bestaat uit 19 onderzoeksprojecten, voor een totaal bedrag van 310.000.000 BEF. 80.000.000 BEF voor de programma's 1998-2000, en 230.000.000 BEF voor de programma's 1999 - 2003.

Het psychosociale gedeelte bestaat uit 7 projecten die gefinancierd worden ten belope van 114.510.980 BEF. De 3 eerste projecten die werden verwezenlijkt van 1998 tot 2000 (16.010.980 BEF) zijn:

- "Psychometrische verfijning van de WOCCQ en evaluatie van het interventiepotentieel ervan"
- "Validatie van een vragenlijst over de stress en de professionele somatisering voor de voorspelling en de preventie van arbeidsongeschiktheid "
- "Uitwerking en valorisatie van een systeem van indicatoren voor de bedrijfsgeneeskunde ten opzichte van diverse risico's (voor de chemische en biologische stoffen en de psychosociale factoren)"

De 4 andere projecten betreffende de onderzoeksperiode 1999 - 2003 (98.500.000 BEF) zijn:

- "Ontwikkeling van een programma voor signalement en analyse van kritieke ongevallen in het medische milieu"
- "Organisatorische veranderingen, stress van de werknemers en tevredenheid van de klanten: opkomen van het concept flexihealth"
- "Impact van de organisatorische veranderingen op stress op het werk, de somatisering, de biologie en het absentieisme"
- "Organisatorische en psychosociale factoren en ontwikkeling van stoornissen van het bewegingssysteem van de bovenste ledematen"

Balans van het onderzoek naar psychosociale risico's

.7. Financieringsbronnen

De bronnen van financiering van de werken die worden uitgevoerd op het gebied van psychosociale risico's zijn even talrijk als de onderzoeken binnen dit gebied heterogeen kunnen zijn. Wij gaan dus de vaakst aangesproken financieringsbronnen en hun bijzondere eigenschappen voorstellen.

Voor de ondervraagde universitaire laboratoria kunnen zes bronnen van financiering worden opgesomd: de Europese fondsen, het FNRS – FWO, de financieringen door de DWTC, de regionale fondsen, de universitaire fondsen en de consultancycontracten.

De *Europese onderzoeksfondsen* zijn toegankelijk voor de laboratoria, hoofdzakelijk in het kader van een onderzoekswerk in een internationaal netwerk. Deze programma's worden gedefinieerd tegelijkertijd in functie van een wetenschappelijke dynamiek en van de economische, technologische, industriële behoeften en de noden van het Europese concurrentievermogen. Er bestaan op dit ogenblik slechts weinig mogelijkheden voor specifiek onderzoek op het gebied van menswetenschappen, wat de toegang van de ondervraagde laboratoria tot dit type financiering beperkt. De deelname aan deze programma's betekent voor het onderzoekslaboratorium of -centrum dat het beschikt over de infrastructuur, het personeel, de knowhow en de bekendheid die vereist zijn in zijn wetenschappelijke gebied.

Op nationaal niveau heeft het *FNRS-FWO* als doelstelling het wetenschappelijk onderzoek in België te bevorderen door onderzoeksmandaten en -projecten te financieren die worden ingediend op basis van individuele initiatieven, naargelang een uitsluitend wetenschappelijke dynamiek. Zij vormen een belangrijke bron van financiering, met name voor de jonge academici.

Ook op nationaal niveau nemen de *financieringen door de DWTC* de vorm aan van impulsprogramma's. Essentiële eigenschappen van deze programma's zijn enerzijds een wil om wetenschappelijke dynamiek en steun bij de politieke beslissingname te verzoenen, en anderzijds een federale verankering en een wil om interregionale samenwerkingen en brede programmakaders te

ondersteunen, waarbij een speelruimte gelaten wordt voor de onderzoekers wat de definitie van hun onderzoeksthema betreft.

De regionale Fondsen hebben als doelstelling de onderzoeksinitiatieven te ondersteunen die beantwoorden aan de behoeften en oriëntaties van het onderzoek dat gedefinieerd is door de regionale regeringen, in het kader van hun politieke programma's. In Vlaanderen citeren wij meer in het bijzonder het programma VIONA van het Vlaamse Ministerie van Leefmilieu en Arbeid, een programma voor onderzoek naar de arbeidsmarkt in Vlaanderen, waaraan bijvoorbeeld het HIVA en de Vakgroep Sociale Economie van de RUG konden deelnemen.

Bepaalde projecten vinden eveneens een financiële steun in de zetel van de Universiteit zelf. In het bijzonder de Actions de recherche Concertées (ARC) hebben het mogelijk gemaakt centra voor uitmuntendheid in fundamenteel onderzoek uit te bouwen, en ook de ontwikkeling van centra die op geïntegreerde manier aan fundamenteel onderzoek en aan toegepast onderzoek doen met het oog op de economische en sociale valorisatie van de resultaten van hun onderzoek.

Ook merken wij bepaalde verschillen op in hun strategieën en in de bronnen voor financiering van de verschillende laboratoria. Bij de verklarende factoren vestigen wij met name de aandacht op de leeftijd van de diensten of de anciënniteit van de verantwoordelijke professoren: de jonge diensten en academisch verantwoordelijken, die vaak meer steunen op financieringen door universiteiten, zelfs consultancy of interventie bij organisaties om een eerste deskundigheid te vestigen of te valoriseren, een kennis van de plaatselijke onderzoeksgebieden te ontwikkelen of projecten uit te bouwen die beperkt zijn in omvang, maar die betrekking hebben op gerichte thema's.

Naar de quasi unanieme mening van de onderzoeksverantwoordelijken die wij hebben ontmoet vormen de impulsprogramma's van de DWTC inzake gezondheid van de werknemers een bevoorrechte financieringsbron, in de mate dat zij de diensten een kans op samenwerking op Belgisch niveau bieden, die vaak niet geëxploiteerd of niet exploiteerbaar zijn andere financieringskaders. Deze programma's maken ook de financiering van originele projecten mogelijk, of van projecten die een aanvulling vormen op andere thema's en onderzoekswerken van de diensten, die in andere, supra- of internationale kaders niet in aanmerking zouden kunnen komen wegens de zeer precieze beperkingen die worden opgelegd. Zij dragen dus bij tot de vorming van een "vrije ruimte" op thematisch ... en financieel vlak.

.8. *Synthese van het onderzoek*

De psychosociale risico's zijn een onderzoeksthematiek: zij kunnen dus vanuit verschillende gezichtshoeken worden behandeld. Het is dus niet verbazend vast te stellen dat de spelers die hun bijdrage en hun gezichtspunt zouden kunnen aanbrengen in hun studie, eveneens zeer talrijk zijn en afkomstig zijn uit allerlei disciplines.

Als men de primeur van het wetenschappelijke werk aan de universiteiten wil laten, zijn andere gesprekspartners nodig om de instrumenten en methoden die in de arbeidswereld worden

uitgewerkt, over te nemen en te bevorderen, maar ook om de bij elkaar gebrachte gegevens te verzamelen en te beheren.

Balans van de acties van de DWTC

De DWTC zijn de enige instelling die onderzoeken op touw heeft gezet die specifiek gericht zijn op de studie van psychosociale risico's verbonden met het werk. Om deze reden hebben zij in grote mate bijgedragen tot de identificatie van een onderzoeksniche en tot de kanalisering van een wetenschappelijk potentieel rond dit onderwerp. Het thema van arbeidsrisico's hield immers al lange tijd vele spelers bezig (onderzoekers, politici, sociale partners, ...), maar het ontbrak hen misschien aan een samenbundelend element. Daarin hebben de DWTC hun opdracht van "bevordering van het onderzoek naar thema's waarvoor een samenhangende en relevante aanpak van diverse bekwaamheden nodig is", vervuld. Zo kunnen verscheidene conclusies worden getrokken.

- *Een geprogrammeerde thematiek die gericht is op tegemoet komen aan de behoeften van de maatschappij*

De uitvoering van programma's heeft het mogelijk gemaakt de studies over de psychosociale risico's te integreren in een strategisch project en een strategische bespiegeling, die op lange termijn als bedoeling hebben aan de behoeften van de maatschappij te voldoen. Het welzijn en de gezondheid op het werk hebben vòòr alles een sociale relevantie, zowel in België als in andere Lidstaten van de Europese Unie. Voor de voorbereiding van deze programma's werd gevraagd naar de mening en de opmerkingen van talrijke sociale partners over de evolutie van de arbeidsomstandigheden en het werkmilieu. Die werden vervolgens gekristalliseerd in belangrijke politieke bekommernissen.

- *Pluridisciplinaire onderzoeken en onderzoeken in netwerk*

Eén van de belangrijke bijzonderheden van de programma's is de vorming van netwerken van onderzoekers op Belgisch niveau aan te moedigen, over de taalgrens heen. Bovendien bevorderen de DWTC de pluridisciplinaire netwerken, waardoor zij een vorm van partnership en het openbreken van de disciplines ondersteunen. Op praktisch vlak is dat vaak moeilijk te verwezenlijken, maar het heeft wel een grote heuristische waarde. Wij zullen hier de invloed van het programma 1994-1998 over de opkomst en de erkenning van behoeften aan wetenschappelijke bespiegeling en wetenschappelijk onderzoek op het vlak van psychosociale risico's benadrukken, waarbij de ethische, juridische, economische,... dimensies van de problematiek worden samengevoegd.

- *Vrijheid van onderzoek*

Dit programmakader beoogt de ontmoeting van maatschappelijke en politieke bekommernissen door de terbeschikkingstelling van een op het thema gerichte wetenschappelijke informatie, maar laat ook een grote vrijheid voor het definiëren van de projecten door de spelers van het onderzoek, voor zover de garanties inzake kwaliteit van het werk worden nageleefd. Deze manier van uitwerking van de programma's maakt het voor de laboratoria mogelijk om originele, zelfs vernieuwende

onderzoekswerken voor te stellen, zowel wat de keuze van het onderzoeksvoorwerp als de methodologieën betreft, die niet gemakkelijk in andere kaders zouden passen. De duur zelf van de programma's vergemakkelijkt de werken van grotere omvang en van langere adem, en ook grensoverschrijdende benaderingen.

- *Bijdrage tot de verhoging van het wetenschappelijke potentieel in België*

Het onderzoek heeft de rol van de DWTC-programma's aangetoond wat de opkomst en de vernieuwing van een wetenschappelijk potentieel betreft. Enerzijds stellen zij jonge onderzoekers of onderzoeksteams in staat om, op nationaal vlak, te profiteren van een andere financiering dan die van het FNRS-FWO, en met name materiaal te verzamelen in het kader van doctoraatsthesisen. Anderzijds, en meer algemeen, bevorderen zij de uitvoering van bijzondere onderzoeken, zowel op het vlak van hun thematiek als van hun gebied of omvang, die erop gericht zijn andere werken te starten, aan te vullen en te verrijken.

- *Resultaten en valorisatie van de onderzoeken*

De bijdrage van de onderzoeken die worden gevoerd in het kader van de DWTC-programma's ter bevordering van de kennis inzake de psychosociale risico's laat talrijke facetten zien : antwoorden op gerichte theoretische vragen, het verzamelen van gegevens die het mogelijk maken de eigenschappen van verschillende Belgische bevolkingsgroepen beter af te bakenen, sectorale studies, methodologische ontwikkelingen, ontwikkeling en validatie van meet- en diagnose-instrumenten.

Aan het einde van 6 jaar onderzoek merkt men echter op dat de valorisatie van het onderzoek hoofdzakelijk gericht was op publicaties in wetenschappelijke tijdschriften, zowel nationale als internationale, en op de communicatie in colloquia en gespecialiseerde studiedagen.

Bepaalde deelnemers aan DWTC-onderzoeken hebben eveneens bijdragen geleverd die voornamelijk bestemd waren voor de spelers en beslissingnemers die dicht bij het onderzoeksgebied stonden, tijdens studie- en synthesesdagen die werden georganiseerd hetzij op initiatief van de DWTC zelf, hetzij op initiatief van politieke of economische leiders.

De verspreiding van de hulpmiddelen en methoden in een vorm die aangepast is aan een publiek van gebruikers (bijvoorbeeld externe diensten, bedrijven, arbeidsgeneesheren,...) gaat trager en moeizamer. De valorisatiebudgetten van de DWTC maken immers op dit ogenblik hoofdzakelijk de verspreiding van de onderzoeksresultaten in de wetenschappelijke gemeenschap mogelijk, naast de validatie van de instrumenten die worden ontwikkeld op stalen van bevolkingsgroepen die, omwille van budgettaire beperkingen, relatief beperkt zijn.

Toekomstperspectieven

De resultaten van de enquête zetten ons er vòòr alles toe aan de noodzaak en het belang van een federaal wetenschapsbeleid te benadrukken, in het bijzonder op het gebied van arbeidsrisico's. Deze materie is immers complex en veelomvattend. Dit beleid moet passen binnen een grensoverschrijdend perspectief en de integratie van de bijdragen van spelers afkomstig uit

verschillende disciplines, mogelijk maken. De bekommernis om de psychosociale risico's is immers van maatschappelijke omvang : zij overschrijdt de taal- en disciplinegrenzen. De DWTC-programma's zijn de enige in België die dit soort benadering mogelijk maken, technisch en financieel gezien.

Uit onze enquête hebben wij vier denkpijlers kunnen puren:

- *Aansluiting op de Europese programma's met het vooruitzicht op een gemeenschappelijke onderzoeksruimte*

De bekommernis om de psychosociale risico's is in alle landen van de Europese Unie aanwezig, en het lijkt geen twijfel dat hun respectieve wetenschappelijke potentiëlen zullen worden ingezet. In België zijn bepaalde laboratoria reeds nauw bij deze dynamiek betrokken. Een meer gestructureerde samenwerking, bijvoorbeeld in de geest van de Laboratoires Européens Associés (LEA), en een fijnere aansluiting van de uitgevoerde werken, hetzij op verschillende programmakaders, hetzij in het kader van het DWTC-programma zelf, zouden zeker op meer systematische wijze kunnen worden bekeken, zowel op Belgisch als op internationaal niveau.

Zichtbaarheid en bekendmaking van de resultaten : invoering van valorisatiestructuren?

De valorisatieacties bestemd voor de wetenschappelijke gemeenschap mogen dan over het algemeen positief blijken, de verspreiding van de hulpmiddelen en methodes voor onderzoek bestemd voor verscheidene publieken van gebruikers is langzamer en teleurstellender uitgedraaid. De kwestie van de rol van de DWTC en de onderzoekslaboratoria in deze bijzondere dynamiek moet vanuit minstens twee gezichtshoeken worden gesteld. Het gaat enerzijds om de kans op financiering van dit type activiteit door de DWTC, en anderzijds om de integratie van andere tussenspelers in het proces van verspreiding, die misschien dichterbij de eindgebruikers staan en beschikken over meer geschikte middelen, zowel op het stuk van infrastructuur als van bekwaamheden.

- *De doelgroep van de gebruikers beter bepalen*

Op een meer algemene manier lijkt de verscheidenheid van de werken en van hun outputs soms te leiden tot een zekere verwarring wat de identificatie van de bevoorrechte begunstigden van de DWTC-onderzoeken betreft (politieke beslissingnemers, wetenschappers, bedrijven, sociale partners, preventie-instellingen, ...), wat niet verhindert dat de inhoud van de werken wordt gericht. Een (her)verduidelijking van de doelgerichtheid van de programma's zou in dit stadium misschien welkom zijn.

BIJLAGE

Bijlage 1 : Gegevensfiches van de onderzoekslaboratoria

Bijlage 2 : Gegevens van de andere onderzoekslaboratoria

Bijlage 3 : Wetenschappelijk ondersteuningsprogramma bescherming van werknemers
Technische fiche van projecten

Bijlage 1 : Gegevensfiches van de onderzoekslaboratoria

Gegevens : Université Catholique de Louvain-la-Neuve
Faculté de Psychologie et des sciences de l'éducation
Place Cardinal Mercier 10
B - 1348 Louvain-la-Neuve
Tel. : +32 10 47 43 88 Fax : +32 10 47 37 74
<http://www.ergo.ucl.ac.be>

Verantwoordelijke : Professor Christian Vandenberghe (vandenberghe@ergo.ucl.ac.be)

Omschrijving van de dienst :

Onder deze eenheid vallen 4 onderzoeksoriënteringen :

- *'Arbeidspsychologie en ergonomie'*, waarvan het werk gericht is op differentiële ergonomie (rol van de informatica in het werk van ouder wordende personen, gehandicapten en andere onderscheiden groepen) en onderzoek naar de inhoud van het werk
- analyse van de praktijk inzake human resources management (selectie, bezoldiging, evaluatie van personeel, functie-analyse)
- relaties ten opzichte van andere disciplines (economie, financiën, politiek, sociologie, ...)
- *'Organisatiepsychologie'*, waarvan de Onderzoeksthema's hieronder worden voorgesteld

Onderzoeksthema's :

- Betrokkenheid van de werknemers
- De coördinatie van het Flexihealth-netwerk, dat verband houdt met het tweede wetenschappelijk ondersteuningsprogramma voor bescherming van werknemers, opgezet door de SSTC
- Organisatorische veranderingen (en meer in het bijzonder de psychologie van werknemers die worden geconfronteerd met een herstructurering in hun onderneming)
- Organisatorische socialisering en opleiding in het bedrijf

Relevante publicaties :

Vandenberghe, C., Stinglhamber, S., Bentein, K., & Delhaise, T. (2001). An examination of the cross-cultural validity of a multidimensional model of commitment in Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 322-347.

Vandenberghe, C. (1999). Organizational culture, person-culture fit and turnover: A replication in the health care industry. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 175-184.

Vandenberghe, C., & Peiro, J.M. (1999). Organizational and individual values: Their main and combined effects on work attitudes and perceptions. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8, 571-583.

Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., & Brancart, S. (1999). Les réactions des candidats envers les techniques de sélection du personnel: Une étude dans un contexte francophone. *Le Travail Humain*, 62, 347-361.

Gegevens : Université de Mons - Hainaut
 Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education
 Place du Parc 18
 B- 7000 Mons
 Tel. : +32 65 37 31 50-51 Fax : +32 65 37 30 54
 http://www.umh.ac.be

Verantwoordelijke : Professor A. Van Daele (Agnes.VanDaele@umh.ac.be)

Omschrijving van de dienst :

De dienst werd opgericht in 1993 en staat onder leiding van Professor A. Van Daele, die gedurende 10 jaar onderzoekswerk heeft verricht aan de Université de Liège. Zij leidt zowel de werkzaamheden op het terrein van de ergonomie als op dat van het personeelsbeheer. De beide oriënteringen kunnen worden gecombineerd binnen één en hetzelfde onderzoek.

Het grote onderzoeksthema is dat van de menselijke betrouwbaarheid in een werksituatie, meer in het bijzonder in zogeheten risicosectoren. Sedert enkele jaren is dat begrip uitgebreid tot welzijn op het werk, waardoor het team zich ook is gaan bezighouden met professionele stress en zijn gevolgen.

Behalve zijn onderzoeksactiviteiten, doet het team ook aanbevelingen aan ondernemingen en overheidsdiensten, met name op het stuk van opleiding, personeelsselectie en -evaluatie en verbetering van de arbeidsomstandigheden.

Onderzoeksthema's :

- Onderzoek van professionele know-how (individueel en collectief)
- De ergonomie van software (bestemd voor professionele gebruikers en het grote publiek)
- Ontwerp en evaluatie van beroepsopleidingen (in het bijzonder op basis van simulatoren)
- Organisatie van de werktijd

Relevante publicaties :

VAN DAELE, A. & CARPINELLI, F. (2001). La planification dans le contrôle de situations dynamiques : quelques apports récents de la psychologie ergonomique. *Psychologie Française, numéro spécial sur le thème : "Aspects cognitifs de la gestion des situations dynamiques"* (sous presse)

VAN DAELE, A. (1999). Changements dans l'organisation du temps de travail ou changements dans le travail ? *Médecine du Travail et Ergonomie*, XXXVI, 4, 177-182.

CARPINELLI, F. & VAN DAELE, A. (1998). Délais et activité d'anticipation dans le contrôle de situations dynamiques. Etude en situation simulée. *Actes du 33ème Congrès de la SELF*, pp. 379-385.

STRAPPAZON, A. CARPINELLI, F. & VAN DAELE, A. (1998). Etude de l'utilisation d'une aide à l'anticipation dans le contrôle d'un haut-fourneau, *Médecine du Travail et Ergonomie*, XXXV, 3, 125-128.

Gegevens : Université Libre de Bruxelles
 Faculté des Sciences psychologiques et de l'éducation
 Avenue F.D. Roosevelt 50 (CP 122)
 B-1050 Bruxelles
 Tel. : + 32 2 650 32 94 Fax : +32 2 650 33 39
 http://www.ulb.ac.be

Verantwoordelijken : Professor G. Karnas en Professor P. Salengros (LPIC@ulb.ac.be)

Omschrijving van de dienst :

Het onderzoek van menselijke gedragingen en attitudes staat centraal in de bezigheden van deze unit en dat zowel in het kader van beroepsactiviteiten, het verbruik van goederen en diensten, als in de algemene context van het maatschappelijke leven. De eenheid wordt geleid door Prof. P. Salengros en Prof. G. Karnas. De eerste staat in voor het psychosociologische aspect, op basis van een personeelpsychologische en commercieel psychologische benadering. Er wordt voornamelijk gewerkt met interventiecontracten. Prof. G. Karnas van zijn kant neemt het arbeidspsychologische aspect voor zijn rekening en dat zowel wat betreft de ergonomie (risicopreventie) als het psychosociale (personeelsbeheer). Stress in de ondernemingen is een van de belangrijke thema's die door de dienst worden ontwikkeld.

De onderzoeksthema's :

- Personeelpsychologie en personeelsbeheer
- Economische psychologie en consumentengedrag
- Organisatorische en psychosociale factoren en ontwikkeling van musculoskeletale stoornissen van de bovenste ledematen (TMS)
- Uitwerking van een software voor kennisbeheer
- Omgevingspsychologie
- Mechanismen voor impliciet aanleren

Relevante publicaties :

C. Hellemans et G. Karnas, (1999), "Epreuve de validation du modèle de Karasek auprès de travailleurs du secteur tertiaire. Relations du modèle avec les "tensions mentales", Revue Européenne de Psychologie Appliquée, 1999, vol. 49, n°3, 215-224.

Pohl S., Billy S., Salengros P., (1999), "La familiarisation à l'entretien de sélection : La pertinence des indices verbaux et non verbaux", in Psychologie du travail et des organisations (in druk).

Karnas, G. et Delcuve, N., (1998), "Rapport de recherche concernant l'analyse de la conduite en fonction de l'âge, des facteurs concomitants de l'âge, de la perception du risque et la prise de risque chez les jeunes conducteurs, Synthèse des résultats., Laboratoire de psychologie industrielle et commerciale, U.L.B., Bruxelles, 1998, Rapport à l'IBSR.

Adres : _____ Université Libre de Bruxelles
Ecole de Santé publique - Promotion de la santé
Service d'Epidemiologie et de Prévention des Maladies cardio-vasculaires
CP 597
Route de Lennik, 808
B - 1070 Bruxelles

Tel. : + 32 02 555 40 89/87 fax : + 32 02 555 40 87/89

Verantwoordelijke : Prof. Dr. M. Kornitzer (mkornit@ulb.ac.be)

Omschrijving van de dienst :

De dienst beschikt over gespecialiseerde bevoegdheden in de domeinen van :

- Studie van de behandeling van het hartinfarct;
- Statistische gegevens betreffend de voedings- en rookgewoonten en hartinfarct;
- Regelmatige bepaling van het aantal hartinfarcten (via een hartinfarctregister) in de entiteit van Charleroi
- Ontwikkeling van preventie op niveau van de Gemeenschap (project Carolo-cardiosanté)
- Modelisatie van uitgaven voor gezondheidszorg

Onderzoeksthema's :

- Kwaliteit van leven na 65 jaren
- Studie van de relatie tussen werkdruk met absentisme en hart- en vaatziekten
- Registratie van coronaire evenementen
- Gemeenschappelijke Gezondheidszorg en -preventie : promotieprogramma voor hartgezondheid

(op basis van Internetdata)

Gegevens : Université de Liège
Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education
Bd. du Rectorat, 5 (B 32)
B-4000 Liège
Tel. : + 32 4 366 20 13 Fax : + 32 4 366 29 44
<http://www.fapse.ulg.ac.be>

Verantwoordelijke : Professor V. De Keyser (vdekeyser@ulg.ac.be)

Omschrijving van de dienst :

Het team van onderzoekers (ongeveer 15 mensen) is multidisciplinair georganiseerd. De psychologen zijn weliswaar in de meerderheid maar er werken ook een pedagoog, twee wiskundigen, specialisten inzake artificiële intelligentie en een communicatiewetenschapper. Gemeenschappelijke noemer in al dat onderzoek is de nadruk die gelegd wordt op de cognitieve dimensie van het werk. Het fundamenteel onderzoek is gericht op het ontwikkelen van modellen voor de complexiteit, impliciet aanleren en controle van kennis. Aan de kant van het toegepaste onderzoek ontwikkelt de dienst zijn know-how op het terrein van de ergonomie en de arbeidspsychologie. Dat laatste onderzoeksterrein houdt zich bezig met drie grote thema's : gezondheid en welzijn op het werk, veiligheid en menselijke betrouwbaarheid. Een van de eigenheden van de dienst is de combinatie van fundamenteel en toegepast wetenschappelijk onderzoek, waarbij theoretische modellen getoetst worden aan gegevens die op het terrein zijn verkregen. Kenmerkend is ook de nadruk die wordt gelegd op het multidisciplinaire karakter van het onderzoek.

Onderzoeksthema's :

- Impliciet leren
- Ontwikkelen van modellen voor de complexiteit
- Controle van kennis
- Menselijke fout
- Stress
- Arbeidsomstandigheden en -ongevallen
- Bevoorrechte sectoren : de medische sector, de luchtvaart, landbouw en industrie

Relevante publicaties :

V. De Keyser & I. Hansez (à paraître). Les transformations du travail et leur impacte en terme de stress professionnel. In M. Neboit & M. Vezinanté et stress au travail. France : Presses Universitaires de France.

V. De Keyser & A. Leonova (soumis). Error prevention and well-being at work in Western Europe and Russia. Psychological traditions and new trends. Kluwer Academic Publishers.

J.-M. Cellier, V. De Keyser & C. Valot (Eds) (1996). Gestion du temps dans les environnements dynamiques. *Le Travail Humain*. Paris : Presses Universitaires de France.

V. De Keyser, M. Richelle, G. D'Ydewalle & A. Vandierendonck (Eds) (1994). Temporal Reasoning and Behavioral Variability. Proceedings of the 2nd Interuniversity Pole of Attraction Workshop. Liège (Belgique), 7-8 November 1994.

Vakgroep Maatschappelijke Gezondheidskunde van de RUG

Adres : Vakgroep Maatschappelijke Gezondheidskunde
Universiteit Gent
Universitair Ziekenhuis
Blok A - 2e verdieping
De Pintelaan 185
B - 9000 Gent

Tel. : + 32 (0)9 240 36 28 Fax : + 32 (0)9 240 49 94

Verantwoordelijke : Prof. Dr. G. De Backer (voorzitter) (e-mail : guy.debacker@rug.ac.be)
Prof. Dr. M. Vanhoorne, Prof. Dr. G. De Moor, Prof. Dr. M.
Grypdonck
(Coördinatoren)

Omschrijving van de Vakgroep:

De Vakgroep Maatschappelijke Gezondheidskunde maakt deel uit van de Fakulteit Geneeskunde van de Universiteit Gent. Bij de structurele hervormingen die zich in 1992 voordeden als gevolg van het decreet op de Universitaire Instellingen heeft deze Vakgroep zich ontwikkeld uit de Dienst voor Hygiëne en Sociale Geneeskunde.

De Vakgroep is vooral betrokken bij onderwijs en onderzoek en in mindere mate bij dienstverlening.

Onderzoeksthema's :

Het werkveld van de Maatschappelijke Gezondheidskunde is zeer breed en moet zich aanpassen aan de constante wijzingen die zich in de maatschappij voordoen. De onderzoeksdoelstellingen hebben zich op basis van de bestaande expertise en ervaring gericht op een selectie die toch nog zeer gevarieerd is.

Schematisch kunnen we aldus vier vakgebieden onderscheiden :

- Epidemiologie en Preventieve Gezondheidszorg
- Arbeids- Verzekerings- en Milieugezondheidskunde
- Verpleegwetenschap
- Medische Informatica en -Statistiek

Relevante publicaties :

De Backer, G. De Bacquer, D. : Lifetime-risk prediction : a complicated business. Lancet 1999; 353: 82-3

Braeckman L., De Bacquer, D., Bellemans, M., Vanderhaegen, M.R., De Mayer A.M., Maes, L., De Backer, G. : Effects of a low-intensity worksite based nutrition intervention. Occupational Medicine 1999; 49, 549-555.

Houtman, I., Kornitzer, M., De Smet, P., Koyuncu, R., De Backer, G., et al : Job stress, absenteeism and coronary heart disease European cooperative study (the JACE study). *European Journal of Public health* 1999; 9, 52 - 57.

Kolstad, H.A., Bisanti, L., Roeleveld N., Bonde, J., Joffe, M., Asclepios (incl Vanhoorne, N., Kiss, P.) : time to pregnancy for men occupationally exposed to styrene in several European reinforced plastics companies. *Scand. J. of Work Environ. Health* 1999; 25: suppl. 1 : 66- 69.

Adres : Vakgroep Personeelbeleid, Arbeids- en Organisatiepsychologie
Universiteit Gent
H. Dunantlaan, 2
B - 9000 Gent

Tel. : + 32(0)9 265 64 57 Fax : + 32 (0)9 264 64 94
Website : http://allserv.rug.ac.be:-bverloo/PAO1/nf_index.htm

Verantwoordelijke : Prof. P. Vlerick (E-mail : Peter.Vlerick@rug.ac.be)
Prof. R. Claes, Prof. P. Coetsier, Prof. M. Van Lerberge,
Prof. F. Lievens (Permanente staff)

Omschrijving van de vakgroep:

De vakgroep beschikt over verschillende maar complementaire bevoegdheden van hoog niveau in vier domeinen (arbeids- en organisatiepsychologie, personeelsbeleid en consumenten psychologie). Tijdens de laatste tien jaren aan meerdere internationale en nationale onderzoeksprogramma's van hoog niveau deelgenomen (zie infra).

Onderzoeksthema's :

Internationale onderzoeksprojecten kunnen beoogd worden als meer socio-psychologisch georiënteerd, met thema's zoals "Industrial democracy in Europe" (IDE I - IDE II), "Meaning of working" en replicatie (MOW) en "Work importance" (WIS), en "Socialization of Youth" (WOSY).

Op nationaal niveau, schijnen de onderzoeksthema's meer psycho-sociologisch georiënteerd, met projecten zoals AGORA (coöperatief werk en technologie), BELSTRESS) en FLEXIHEALTH (onderzoeken naar jobstress met een medisch en arbeids-en organisatie invalshoek), kwaliteit van dienstverlening in poliklinieken, en assessment centers.

Relevante Arbeidspsychologie Publicaties :

De Man, S., Gemmel, P., Vlerick, P. & Dierckx, R. (2000). The dynamic relationship between productivity, work pressure and service quality in ambulatory care clinics. In : B. Edvardson, S.W. Brown, R. Johnston & E.E. Scheuing (Eds), Service quality in the new economy: interdisciplinary and international dimensions. New York: ISQA, 341-350.

Vlerick, P. (1999). Psycho-social health of permanent nurses. In P. Leblanc, M. Peeters, A. Büsing & W. Schaufeli (Eds), Organizational Psychology and Health care; European Contributions. Mering: Rainer Hamp verlag, 101-119.

Vlerick, P. & Coetsier, P. (1996). Onderzoek naar de relaties tussen de werk-psychologie antecedenten werkstress, ondersteuning en burnout. R. Bouwen, K. De Witte & J. Verboven (Eds), Organiseren en veranderen. Leuven: Garant, 339-363.

Vlerick, P.. Burnout and work organization in hospital wards : A cross-validation study. In : Work & Stress, 1996, 10e jg., nr. 3, pp 257-265.

Coetsier, P., Vlerick, P. Immesoete, K. De Corte, W. Karnas, G. & Hellemans, C. BELSTRESS : Het Belgische stressonderzoek. In : J. Gavel (Ed.), HR Jaarboek Personnelsbeleid in België 1998. Dendermonde : Nieuwe Media Groep, 1998, pp. 70-73.

Onderzoekscentrum voor Stress, Gezondheid en Welzijn van de KUL
(Research Center for Stress, Health and Well-Being)

Adres : Onderzoekscentrum voor Stress, Gezondheid en Welzijn
(Research Center for Stress, Health and Well-Being)
K.U. Leuven
Tiensestraat 102
B - 3000 Leuven

Tel. : + 32 16 32 60 58 Fax : + 32 16 32 60 55
Website : <http://psy.kuleuven.ac.be/cegp/>

Verantwoordelijke : Prof. O. Van den Bergh.
(Omer.Vandenbergh@psy.kuleuven.ac.be)
Prof. Hans Dewitte, Prof. Stephan Van den Broucke

Omchrijving van de Afdeling :

Onderzoekscentrum voor Stress, Gezondheid en Welzijn is een van de onderzoeksgroepen aan het Departement Psychologie.

Onderzoeksthema's :

Het Centrum bestudeert hoofdzakelijk :

- respiratoire psychofysiologie;
- symptoom perceptie en gezondheidsklachten;
- affect, evaluatie en affectieve oordeel;
- preventieve gedragsverandering.
- mental stress
- arbeidskwaliteit, arbeidscultuur en arbeidsmarkt.

Relevante publicaties :

De Witte, H. (in press), Unskilled blue collar workers : Bourgeois and/or authoritarian ? Results from a small scale survey in Belgium. Politics, Groups and the Individual. International Journal of Political Socialisation and Political Psychology.

De Witte, H. (1999) Job Insecurity and Psychological Well-being : Review of the Literature and Exploration of some Unresolved Issues. European Journal of Work and Organizational Psychology. Vol. 8, N° 2, p. 155-177.

Vandenbergh, O. Winters, W., Devriese, S. & Van Diest, I. (in druk). Learning subjective health complaints. Scandinavian journal of Psychology.

Van den Bergh, O. Devriese, S., Winters, W., Eelen, P., Veulemans, H. & Nemery, B. (2001, in press). Acquiring symptoms in response to odors : a learning perspective on Multiple Chemical Sensitivity. In B. Sorg and I. Bell (Eds). The role of neural plasticity in chemical intolerance. Annals of the New York Academy of Sciences, vol xx; pp xx.xx.

Verhoogen, R., Vandenberg, O., Moens, G. & De Wit, R. (1998). Exploring the relationship between jobstress and psychosomatic complaints : the role of negative affectivity. Archives of Public Health, 56, 1 - 13.

Onderzoeksgroep Afdeling arbeids- en organisatiepsychologie van de KUL
Centrum voor Personeel en organisatiepsychologie

Adres : Afdeling Arbeids-en organisatiepsychologie
Centrum voor Personeel en organisatiepsychologie
K.U. Leuven
Tiensestraat 102
B - 3000 Leuven

Tel. : + 32 16 32 60 56 Fax : + 32 16 32 60 00
Website : <http://cwisdb.cc.kuleuven.ac.be/onderzoek/T/groep201116.htm>

Verantwoordelijke : Prof. R. Bouwen (rene.bouwe@psy.kuleuven.ac.be)
Prof. K. De Witte, Prof. T. Taillieu (permanente staff)

Beschrijving van de Afdeling :

Het Centrum voor Personeel- en organisatiepsychologie behoort sinds 1972 aan de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen.
Het Centrum bestudeert de integratie van de menselijk potentieel aan het functioneren van commerciële en niet-commerciële organisaties. Het bestudeert ook de veranderingen, dit deze type van interactie kunnen verbeteren.

Onderzoeksthema's :

Een eerste onderzoeksveld betreft de studie van het organisationeel klimaat en de organisationele cultuur. In het kader van een internationaal europees programma, werd een instrument ontwikkeld en gevalideerd; zijn doel is de evaluatie van de organisationele cultuur en het opsporen van de relaties tussen managementpraktijken, organisationele kenmerken en de algemene culturele waarden. Een ander aspect van dit onderzoek betreft de relatie tussen organisationeel leadership, strategisch beleid en effectiviteit van de organisatie.

Een tweede onderzoeksthema is het bestuderen van innovatie en verandering in het context van innovante projecte in grote organisaties, zowel entrepreneurship in KMO's. Organisationeel aanleren en specifieke innovatiestrategieën zijn ook centrale thema's. Meer specifieke onderzoeken over effectiviteit en groepontwikkeling door opleiding- en werkgroepen, zowel over de analyse en beheer van organisationele conflicten worden ook uitgevoerd.

Een derde, maar nu minder belangrijk, thema is het bestuderen van personeelselectie, opleiding, recruiteringsprocessen en attitude van postulanten.

Relevante publicaties :

R. Bouwen, K. De Witte & J. Verboven (Eds), Organiseren en veranderen. Leuven: Garant.

R. Bouwen (1991). Individualisering van de definitie van arbeids- en organisatieproblemen als sociaal constructieproces. In Singleton & Diercks (Eds), Ergonomics, Health and Safety. Univ. Per. Leuven.

Adres: Katholieke Universiteit Leuven
Dienst Liaison Psychiatrie
U.Z. , Herestraat 49
B - 3000 Leuven
Tél. : +326 34 87 01 Fax : +32 16 34 87 00
<http://cwisdb.cc.kuleuven.ac.be/onderzoek/T/groep271721.htm>

Verantwoordelijke: Professor Dr. Benjamin Fischler
(e-mail :Benjamin.Fischler@med.kuleuven.ac.be)

Omschrijving van de Dienst:

De Dienst behoort aan de Afdeling Psychiatrie, van Departement Neurowetenschappen en Psychiatrie van de Faculteit Geneeskunde.

Prof. Dr. Fischler is lid van de Onderzoeksgroep Afdeling Psychiatrie.

Onderzoeksthema's :

Onderzoeksthema's zijn o.a. de studie van professionele stress en het impact van organisationele veranderingen en resulterende jobstress op somatisatie, biologie en absentisme

(op basis van Internetgegevens)

IDEWE (Interdisciplinaire Dienst voor het Welzijn) Heverlee

Adres : IDEWE
Interleuvenlaan, 58
B - 3001 Heverlee

Tel. : 016 39 04 38 Fax : 016 40 02 36
web site : <http://www.idewe.be>

Verantwoordelijke : Prof. Dr. Lahaye (Algemeen directeur)
Prof. Dr. G. Moens (Wetenschappelijk Onderzoek)
(e-mail : guido.moens@idewe.be)

Omschrijving van de dienst :

IDEWE is de grootste Belgische Externe Dienst voor Preventie en Bescherming op het Werk. De dienst is verantwoordelijk voor het medisch toezicht en de risicobeheersing bij meer dan 34.000 werkgevers (in een brede waaier van sectoren), die in totaal ongeveer 420.000 werknemers tewerkstellen.

In de afdeling Medisch toezicht werken ongeveer 130 bedrijfsartsen en meer dan 130 bedrijfsverpleegkundigen. Deze medische teams zien jaarlijks meer dan 220.000 werknemers op het periodiek arbeidsgeneeskundig onderzoek.

Naast medische toezicht en risicobeheersing beschikt IDEWE over belangrijke steundiensten, zoals de dienst Informatica, de dienst Wetenschappelijk Onderzoek

Onderzoeksthema's :

Naast het "medisch toezicht" worden de volgende deskundigen aangeboden :

- Veiligheid
- Arbeidsmilieu/Hygiëne
- Ergonomie
- Psychosociale aspecten.

Relevante publicaties :

IDEWE beschikt over een belangrijk Documentatiecentrum.

Dienst Menselijke Fysiologie van de VUB

Adres : Dienst Menselijke Fysiologie
 Vrije Universiteit Brussel
 Campus Oefenplein

Tel. : + 32 02 477 46 00 fax : + 32 02 477 46 07

Verantwoordelijke : Prof. Dr. K. De Meirleir (e-mail : kdmeirleir@minf.vub.ac.be)

Omschrijving van de dienst :

Het dienst behoort aan de Fakulteit voor Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie.
(geen verdere informatie gekregen).

Bijlage 2 : Gegevens van de andere onderzoekslaboratoria

Fondation Travail – Université

Verantwoordelijke : G. Valenduc (gvalenduc@compuserve.com)

Gegevens : rue de l' Arsenal, 5
 B-5000 Namur
 Tél. : +32 81 72 51 22 Fax : +32 81 72 51 28

Unité de gestion sociale et d'analyse des organisations du l'UCL

Verantwoordelijke :A. Spineux (spineux@rehu.ucl.ac.be)

Gegevens : Université Catholique de Louvain
 Département d'administration et de gestion (IAG)
 Place des Doyens, 1
 B-1348 Louvain-la-Neuve
 Tél. : +32 10 47 85 17 Fax : +32 10 47 83 23

HIVA - Hoger Instituut Voor de Arbeid

Verantwoordelijke: Prof. Dr. L. Lagrou (Academisch directeur) (hiva@kuleuven.ac.be)

Gegevens: HIVA - K.U. Leuven
 E. van Evenstraat 2^e
 B - 3000 Leuven
 Tél. : + 32 16 32 33 32 Fax : + 32 16 32 33 44

Stichting Technologie Vlaanderen

Verantwoordelijke : Paul Berckmans (directeur) (serv@serv.be)

Gegevens : Stichting Technologie Vlaanderen (STV Innovatie & Arbeid)
 Jozef II-straat 12-16
 1000 - Brussel
 Tél. : + 32 02 209 01 11 Fax : + 32 02 217 70 08

Nationaal Onderzoeksinstituut voor Arbeidsomstandigheden (NOVA)

Verantwoordelijke : S. Moors

Gegevens : rue de la Concorde, 60
 1050 Bruxelles
 Tél. : +32 2 511 81 51 Fax :+32 2 511 24 01

WOEPs

Verantwoordelijke : R. Pepermans (Roland.Pepermans@vub.ac.be)

Gegevens : Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
B - 1050 Brussel
Tél. : + 32 2 629 25 19 Fax : + 32 2 629 24 89

Vlerick Leuven Gent Management School

Gegevens : Campus Gent
Bellevue 6
B - 9050 Gent
Tél. + 32 9 210 98 99 Fax : + 32 9 210 97 00 E-mail : info@vlerick.be

Koning Boudewijn Stichting

Gegevens : rue Brederode 21
1000 Bruxelles
Tél. : +32 2 511 18 40 Fax : + 32 2 511 52 21

Bijlage 3 : Wetenschappelijk ondersteuningsprogramma bescherming van werknemers

Studie over jobstress : normering, determinantenstudie en prospectief onderzoek van het verband met werkverzuim en met de incidentie van hart- en vaatziekten

Promotors :

- *Prof. Dr. G. De Backer* : Universiteit Gent (RUG) - Vakgroep Maatschappelijk Gezondheidskunde
- *Prof. Dr. P. Coetsier ; Prof. Dr. P. Vlerick* : Universiteit Gent (RUG) - Vakgroep Personeelsbeleid, Arbeids- en Organisationspsychologie
- *Prof. Dr. W. De Corte* : Universiteit Gent (RUG) - Vakgroep Data-Analyses
- *Prof. G. Karnas* : Université Libre de Bruxelles (ULB) - Laboratoire de Psychologie Industrielle et Commerciale
- *Prof. M. Kornitzer* : Université Libre de Bruxelles (ULB) - Laboratoire d'Epidémiologie et de Médecine sociale

Duur : 1994-1998

Budget : 34.600.000 Bf

Doelstellingen :

Er wordt vaak beweerd dat stress een belangrijke factor is van werkverzuim en hart- en vaatziekten. Niettemin is het vrij moeilijk om het fenomeen stress goed te vatten en op een geldige en reproduceerbare manier te meten, ongeacht of dat op individueel of collectief niveau gebeurt. Anderzijds blijft ook onzekerheid bestaan over de manier waarop de moderatoren die verband houden met het subject of met zijn situatie de relatie kunnen beïnvloeden tussen de objectieve stressfactoren en de perceptie van stress op het werk. Dit onderzoek streeft dan ook de volgende doelstellingen na :

- De verdeling beschrijven van gepercipieerde jobstress-scores in verscheidene beroepsgroepen bij mannen en vrouwen van 35-59 jaar.
- Het verband bestuderen tussen gepercipieerde jobstress-scores, gemeten aan de hand van de Karasek-vragenlijst en aan de hand van een aantal andere instrumenten, en de incidentie van fataal en niet-fataal acuutmyocardinfarct.
- Het verband bestuderen tussen gepercipieerde jobstress-scores en de incidentie van werkverzuim wegens ziekte.
- Jobstress ontwikkelen in een model dat tevens aandacht besteedt aan organisatie-antecedenten, objectieve stressindicatoren en persoons- en situatiespecifieke moderatoren.

Algemene methodologie :

Dit onderzoek omvat 2 luiken : epidemiologisch en arbeids- en organisatiepsychologisch. Voor het eerste luik werd gebruik gemaakt van een vragenlijst en een bioklinisch onderzoek, waarbij gestandaardiseerde en gevalideerde technieken worden gebruikt. De perceptie van jobstress werd gemeten aan de hand van de Job Content Questionnaire (JCQ) van Robert Karasek. De follow-up van het werkverzuim gebeurde in samenwerking met de verschillende bedrijven. Voor het psychosociale luik werden gestructureerde interviews met deskundigen ("matter experts") gebruikt.

Het onderzoek werd uitgevoerd bij 25 Belgische organisaties en had in totaal betrekking op 21.419 personen. Binnen het personeelsbestand van de verschillende ondernemingen werden 99 functies onderzocht.

Resultaten :

Wat het epidemiologische luik betreft, werden verschillende conclusies getrokken met betrekking tot de distributie en de bepalende elementen van de schalen van de JCQ. Om te beginnen werd aangetoond dat de perceptie van jobstress aanzienlijk verschilt afhankelijk van de beroepsklasse en dat bij beide geslachten en zonder dat leeftijd en opleidingsniveau een invloed hebben. Uit de resultaten blijkt ook dat de variabelen van de JCQ sterk verband houden met verschillende psychosociale factoren. Een andere interessante vaststelling betreft het zeer nauwe verband met de schaal voor depressie, de schaal voor gezondheidsklachten en die voor vermoeidheid. Anderzijds werden weinig aanwijzingen gevonden voor verbanden met gedragsfactoren zoals alcohol en lichaamsbeweging. Overigens bevestigen de eerste resultaten van de follow-up van het werkverzuim de hypothese volgens dewelke er een verband zou zijn tussen jobstress en absentisme omwille van ziekte, ook al worden ook andere determinanten in aanmerking genomen (leeftijd, rookgedrag, burgerlijke staat, ...). Toch is duidelijk gebleken dat een krappe speelruimte inzake beslissingen en een gebrekkige sociale ondersteuning op significante wijze samenhangen met verzuim wegens ziekte. Tot slot laten de getuigenissen geen verband zien tussen de prevalentie van kransslagader-aandoeningen en jobstress.

Wat het arbeids- en organisatiepsychologische luik betreft, heeft een eerste deel van het onderzoek, gebaseerd op beschrijvende analyses, geleid tot een beter begrip van het concept jobstress, de antecedenten voor jobstress en de gevolgen op korte termijn. In een tweede fase werden alle verzamelde gegevens op uiteenlopende niveaus benaderd. Dat heeft het mogelijk gemaakt een beter inzicht te verwerven in (a) de organisatiefactoren, (b) factoren die verband houden met de functie, (c) factoren die verbonden zijn met het subjeet, (d) situatiegebonden factoren die van belang zouden kunnen zijn voor het beoordelen van het probleem van jobstress. Tot slot werd in een derde deel een objectief criterium voor jobstress uitgewerkt. Tegelijk werd dat criterium operationeel gemaakt als indicator die de mogelijkheid biedt om schalen met elkaar te vergelijken, rekening houdend met het beroep. Het betreft meer bepaald het onderkennen van kenmerken van functiedoelstellingen die van belang kunnen zijn in het vatten van stressfactoren, stress en strains, zoals ze subjectief worden aangevoeld.

Publicaties :

Coetsier P., De Backer G., De Corte W., Helleman C., Karnas G., Kornitzer M., Pelfrère E., Stam M., Vlerick P. Etude du stress au travail : aperçu du modèle de recherche et des outils d'investigation. *Psychologie et Psychométrie* 1996; 17:17-35.

Hellemans C., Karnas G. Epreuve de validation du modèle de Karasek auprès des travailleurs du secteur tertiaire. Relations du modèle avec les "tensions mentales". *Revue Européenne de Psychologie appliquée* 1999.

Hellemans C., Karnas G. Différents types de travail perçus dans le secteur tertiaire. Rapport avec le stress perçu et la position dans la hiérarchie. *Psychologie du Travail et des Organisations* 1999.

Houtman I., Kornitzer M., de Smet P., Koyuncu R., De Backer G., Pelfrene E., Romon M., Boulenguez C., Ferrario M., Merluzzi F., Sans S., Perez I., Wilhelmsen L., Rosengren A., Isacson SO, Ostergren PO on behalf of the JACE Study. Job Stress, Absentism and Coronary Heart Disease European Cooperative Study (JACE Study) : design of a multicenter prospective study. EJPH.

Kornitzer M., Houtman I., Leynen F., de Smet P., Koyuncu R., De Backer G., Mak R., Romon M., Boulenguez C., Ferrario M., Cesana G., Sans S., Perez I., Wilhelmsen L., Rosengren A., Isacson SO., Ostergren PO on behalf of the JACE Study. Job Stress, Absentism and Coronary Heart Disease European Cooperative Study (JACE Study) : design of a multicenter prospective study. J Tokyo Medical University.

Vlerick P. Personality, workstress and burnout in hospital nurses. J of Organisational Behavior.

Coetsier P., Karnas G., Vlerick P., Immesoete K., De Corte W., Hellemans C. Approche psycho-organisationnelle du stress au travail. Résultats préliminaires de BELSTRESS. Psychologie du travail et des Organisations.

Opsporen, diagnose, behandeling en preventie van burn-out en beroepsgebonden depressie bij werknemers in de dienstensector, primaire en secundaire preventie

Promotor :

Professeur Dr. K. De Meirlier : Vrije Universiteit Brussel - Dienst Menselijke Fysiologie

Duur : 1994-1998

Budget : 7.000.000 Bef

Doelstellingen :

Burnout kan beschreven worden als zijnde een emotionele uitputting, welke het resultaat is van chronische spanningen en stress (Maslach et Johnson, 1981). Gezien burnout in relatie staat tot depressie, angst, en stress, werd in dit onderzoek gepoogd, de lijn verder te trekken naar de invloed van fysieke activiteit op burnout. Zo zou op langere termijn kunnen gedacht worden aan het bestuderen van de invloed van fysieke activiteit in de werksetting ter preventie of behandeling van burnout.

Algemene methodologie :

Het onderzoek situeerde zich in de dienstverlenende sector, meer bepaald bij leerkrachten uit het secundair onderwijs, en verpleegkundigen in algemene ziekenhuizen.

Burnout werd onderzocht door gebruik van de Vlaamse Maslach Burnout Inventory (Vlerick, 1994). Aan deze VMBI werd een lijst voor demografische kenmerken toegevoegd. Tenslotte werd aan de leerkrachten schriftelijk gevraagd wat volgens hen de belangrijkste oorzaken van burnout was en of zij reeds een periode van burnout hadden ondervonden in hun carrière. De graad van fysieke activiteit werd gemeten door de Monica Optional Study on Physical Activity-vragenlijst. De vragenlijsten werden op vrijwillige en anonieme basis ingevuld.

De groep leerkrachten en verpleegkundigen werd verdeeld in groepen met lage, gemiddelde en hoge burnout teneinde verschillen in demografische variabelen te observeren. Ten slotte werden de burnout scores en de scores van fysieke activiteit statistisch geanalyseerd.

Resultaten :

In totaal werden 621 leerkrachten en 800 verpleegkundigen geënquêteerd. De respons op de burnout vragenlijst bedroeg respectievelijk 33 en 49 %.

De burnout scores van zowel de populatie verpleegkundigen als van de leerkrachten waren vergelijkbaar, doch iets lager dan de waarden teruggevonden in diverse studies rond burnout.

In de populatie van leerkrachten bedroeg de gemiddelde score voor emotionele uitputting 15,6; persoonlijke bekwaamheid 34,9 en depersonalisatie 5,5. Verschillen tussen demografische kenmerken tussen de diverse groepen konden genoteerd worden voor diploma, onderwijsgraad, Btype en het aantal klassen waaraan men les gaf. (de drie eerste

kenmerken zijn onafhankelijk van elkaar). De meest gerapporteerde oorzaken van burnout waren onder meer : teveel werk, werkonzekerheid, problemen met leerlingen, directie en collega's, en doelstellingen die men niet kan verwezenlijken. 33% van de leerkrachten zijn reeds met burnout geconfronteerd worden in de loop van hun carrière.

Bij de verpleegkundigen werden waarden genoteerd voor emotionële uitputting van 10,78; persoonlijke bekwaamheid van 37,76 en depersonalisatie van 4,99. Demografische kenmerken verschilden weinig voor alle groepen. De voornaamste oorzaak van burnout is de te hoge werkdruk, vooral ten gevolge van een tekort van personeel. 77,8% van de groep met hoge burnout zijn reeds met burnout geconfronteerd worden in de loop van hun carrière. De groep mannelijke verpleegkundigen met lage burnout waren het meest fysiek actief en verschilden significant van de mannelijke groep met hoge burnout. Bij de vrouwelijke verpleegkundigen werden geen significante verschillen genoteerd.

Verder onderzoek is nodig om na te gaan hoe fysieke activiteit, geïntegreerd in de werkomgeving, kan bijdragen tot de preventie en behandeling van burnout.

Promotors :

- *Prof. V. De Keyser* : Université de Liège (ULg) - Service de Psychologie du Travail et des Entreprises
- *Prof. M. Lamy* : Université de Liège (CHU) - Dépt. d'Anesthésie - Réanimation
- *Prof. A. D'Hollander* : Université Libre de Bruxelles (ULB) - Dépt. d'Anesthésie - Réanimation

Duur : 1994 - 1998

Budget : 13.000.000 Bef

Doelstellingen :

De doelstelling van dit onderzoek is het ontwikkelen van een evaluatiemethodologie voor nieuwe, door anesthesisten gebruikte computervoorzieningen (monitoring en controle van patiënten, injectiedruk), niet alleen met de bedoeling om de ontwikkelaars van deze voorzieningen te beïnvloeden in de richting van een op de gebruikers toegesneden antropocentrische technologie, maar ook om menselijke fouten te voorkomen en de veiligheid van de patiënt te verhogen. Het gaat ook om het evalueren van de stress en de emotionele gevolgen van onvoorziene gebeurtenissen.

Algemene methodologie :

Het onderzoek verliep in 3 fasen, in de loop waarvan verschillende systemen voor het toedienen van verdovende middelen werden ontwikkeld en op het terrein getest. Die drie stadia hebben het mogelijk gemaakt geleidelijk het methodologische evaluatiekader uit te werken. De nadruk werd daarbij gelegd op de systemische analyse van de interactie mens-machine. De evaluatie omvat een cognitieve as en een longitudinaal perspectief, zodanig dat op een ruimere manier rekening wordt gehouden met de impact van innovatie op het werk, zoals in onze moderne samenlevingen het geval is. Bij de evaluatie zijn experts en gebruikers betrokken maar ook ontwikkelaars, zodanig dat ook een invloed kan worden uitgeoefend op het ontwerpproces.

Resultaten :

De auteurs tonen met hun onderzoek aan dat in het kader van een evaluatie van de technologische vernieuwingen in moderne werkomstandigheden 5 belangrijke dimensies moeten geanalyseerd worden. Daarbuiten kan deze lijst nog aangevuld worden, afhankelijk van het onderzochte product. :

- de *technische dimensie*, die erop gericht is de technische doelstellingen van het systeem te evalueren en hun bereik te controleren binnen de werkomgeving. Twee soorten onderzoek zijn mogelijk : experimenteel onderzoek ter bevestiging van de betrouwbaarheid die door de ontwerper naar voor wordt geschoven en onderzoek op het terrein, naar de technische betrouwbaarheid van het systeem in situaties van interactie.

- de *klinische dimensie*, die erop gericht is de compatibiliteit te beoordelen van de innovatie met de beoogde klinische doelstelling. De evaluatie van deze dimensie gebeurt door mensen die terzake deskundig zijn en in samenwerking met de firma die het systeem ontwikkelde.
- de *cognitieve dimensie*, die erop gericht is de impact van de innovatie te beoordelen op de activiteiten van de betrokkenen. De aanbevelingen hebben betrekking op foutpreventie, het bepalen van de omstandigheden voor een ideale implantatie van het nieuwe systeem en op het analyseren van de behoeften van de gebruikers en de toekomstige technologische onderzoeken. Om deze dimensie te onderzoeken wordt bij de verschillende betrokken actoren gekeken naar de weerslag van de innovatie op activiteiten als het verwerven van informatie, besluitvorming en handelingsvermogen.
- de *organisatorische dimensie*, die erop gericht is de innovatie te beoordelen in termen van impact op structureel (organisatie van een groep van actoren) en functioneel vlak (collectieve activiteiten van de groep). Daarbij kunnen verschillende criteria worden gehanteerd: evaluatie van de impact op het statuut van de actoren, op hun rol en op de onderlinge communicatie en samenwerking.
- de *economische dimensie*, die erop gericht is de economische impact van de innovatie te beoordelen. De kostenbatenanalyse, waarbij de financiële voordelen worden beoordeeld tegen de achtergrond van de nodige investeringen, stuit echter op het probleem van de monetaire vertaling van kosten en baten.

Publicaties :

Evaluation des techniques de chirurgie minimale invasive par robot : une approche ergonomique systémique : premières constatations. D. Notte, AS Nyssen, V De Keyser. ERGO-IHM, 3 tot 5 oktober 2000 in Biarritz. Ons artikel verscheen op pp. 234 -243 van de notulen, uitgegeven door CRTILS en ESTIA, onder de wetenschappelijke leiding van de heren DL Scapin en E Vergison.

Nyssen, A.S. (2000). Analysis of Human Errors in Anaesthesia : Our methodological approach: from general observations to targeted studies in laborator. In C.Vincent & B.A. De Mol (Eds). *Safety in Medicine* (pp. 49-63). London : Pergamon.

Nyssen AS, De Keyser V. Improving Training in Problem Solving Skills : Analysis of Anesthetist's Performance in Simulated Problem Situations. *Le travail humain* 1998, 61,4, 387-40.

Larbuissou R., Pendeville P., Nyssen A.S., Janssens M., Mayné A. Use of Anaesthesia Simulator : initial impressions of its use in two Belgian University Centers. *Acta Anaesthesiologica Belgica*, 1999, 50,287-93.

Nyssen A.S. & De Keyser, V. Prevention of Human Errors in the Frame of the Activity Theory, *International Handbook of Work and Organizational Psychology*, 10, Sage Publ.

Nyssen A.S., Faymonville E., Lamy M. Analysis of 23 critical events involving healthy patients (ingestuurd bij B.J. Anaesthesia).

De Keyser V. & Nyssen A.S. (1993). Les erreurs humaines en anesthésie. *Le travail humain*, 56, 2-3, 233-241.

Nyssen, A.S. (1999). Analysis of human error in Anaesthesia - our methodological approach : from general observations to targeted studies on simulator. Chapter of book, Elsevier Science (Ed) - in druk.

Analyse van de relaties tussen professionele stress, psychosociale parameters en verschillende dimensies van de fysieke gezondheid

Promotor :

Prof. Dr. B. Fischler : Katholieke Universiteit Leuven (KUL) - Departement Liaison Psychiatrie

Duur : 1994-1998

Budget : 8.900.000 Bef

Doelstellingen :

De doelstellingen van het onderzoek zijn :

- Een antwoord te bieden op de vraag hoe de interactie tussen stress eigen aan de werkomgeving enerzijds en psychosociale factoren anderzijds gerelateerd is aan een aantal subjectieve gezondheidsindicatoren. De klemtoon lag hierbij vooral op somatisatie, gedefinieerd als de aanwezigheid van lichamelijke klachten waarvoor een afdoende medische oorzaak ontbreekt.
- Het bestuderen van immunologische verschillen tussen een hoog en een laag niveau van gerapporteerde professionele stress en de impact van psychologische distress op de relaties tussen stress en het immuunsysteem.
- Het bestuderen van de relatie tussen professionele stress en de fysiopathologische mechanismen die een rol spelen bij somatisatie, meer in het bijzonder functionele dyspepsie (maagklachten).

Algemene methodologie :

Drie populaties werden bestudeerd :

- 1) Een populatie van 606 verpleegkundigen, waarvan 452 subjecten zonder chronische medische of psychiatrische aandoening (n = 452), die een pakket vragenlijsten invulden, betreffende professionele stress, psychologische distress, lifetime somatisatie, aanwezigheid van somatoforme stoornissen, vermoeidheid, pijn en beperkingen in het functioneren. Met het oog op de immunologische studie werden 60 subjecten verdeeld over drie extreme groepen, in functie van de dimensies professionele stress en psychologische distress (hoge stress/hoge distress; lage stress/lage distress; hoge stress/lage distress). Verschillende immunologische bepalingen werden gedaan.
- 2) Een klinische populatie bestond uit 56 werkende patiënten met een diagnose van functionele dyspepsie. Professionele stress, psychosociale variabelen, actuele somatisatie, dyspepsieklachten, vermoeidheid, levenskwaliteit en zelfgerapporteerd absentisme werden onderzocht aan de hand van vragenlijsten. Daarnaast werden ook drie fysiopathologische mechanismen bestudeerd, die een rol spelen bij functionele dyspepsie.

- 3) De derde populatie bestond uit 700 verpleegkundigen, waarvan 207 de vragenlijsten invulden. De bestudeerde dimensies waren dezelfde als deze bij de tweede populatie, met uitzondering van levenskwaliteit en de beschreven fysiopathologische mechanismen.

Resultaten :

Met betrekking tot het biologische luik van de studie kan besloten worden, dat professionele stress gepaard bleek te gaan met immuunactivatie (een inflammatoir proces), en dit onafhankelijk van de dimensie van psychologische distress. Professionele stress bleek daarnaast ook significant gecorreleerd te zijn aan de drie fysiopathologische mechanismen binnen de klinische populatie. Een aantal van deze verbanden bleven significant, nadat werd gecontroleerd voor psychosociale variabelen.

Het onderzoek dat werd gevoerd binnen de drie populaties heeft aangetoond dat dimensies van professionele stress enerzijds en psychosociale variabelen anderzijds (psychologische distress maar vooral persoonlijkheidsvariabelen) predictoren waren van subjectieve indicatoren van gezondheid, i.h.b. somatisatie en somatoforme stoornissen. Wanneer gecontroleerd werd voor psychosociale variabelen, bleef het verband tussen professionele stress en somatisatie significant.

Absenteïsme tenslotte werd het beste voorspeld respectievelijk door somatisatie (dyspepsiepatiënten) of een combinatie van professionele stress en somatisatie (andere populaties).

Publicaties :

De Gucht, V., Fischler, B. & Demanet, C. (1999). Immune dysfunction associated with chronic professional stress in nurses. *Psychiatry Research*, 85, 105-111.

De Gucht, V., Fischler, B. Relationship between job stress, psychosocial variables, and somatization. Paper presented at the 23rd European Conference on Psychosomatic Research, Oslo, Norway, 17-21 June 2000. Abstract in *Journal of Psychosomatic Research* (2000), 48, p. 227.

Beheersing van de omgevings- en biopsychosociale factoren eigen aan het werkmilieu. Naar een interactionistisch model met diagnostische waarde met betrekking tot de risicofactoren verbonden met stress

Promotors :

- *Prof. O. Fontaine* : Université de Liège (ULg) - Service de Psychologie de la Santé
- *Prof. V. De Keyser* : Université de Liège (ULg) - Service de Psychologie du Travail et des Entreprises
- *Prof. B. Fischler* : Katholieke Universiteit Leuven (KUL) - U.Z. Gasthuisberg - Departement Liaison Psychiatrie

Duur : 1994-1998

Budget : 9.100.000 Bef

Doelstellingen :

Het gaat om een actie-onderzoek dat zich situeert in een meer algemeen curatief en preventief kader inzake de gezondheid van de werknemer. De doelstellingen waren dubbel :

- Een instrument construeren voor het meten en evalueren van omgevings- en individuele variabelen die een stressrespons voor gevolg kunnen hebben en dit met oog voor de bestaande correlaties van de stressreactie
- Het eindpunt van de studie zal zich concretiseren in een verklarend model, verklarend met betrekking tot de correlaties die (on)gunstig zijn voor de gezondheid van het individu. Dit model moet een evaluatie-instrument vormen voor het (niet) optimaal functioneren van een individu in zijn werkomgeving en dit vanuit een preventief en curatief perspectief. Het zal mogelijkwijze toelaten indicatoren te vinden voor selectie van personeelsleden voor specifieke werksituaties

Algemene methodologie :

Dit onderzoek is gebaseerd op interactionistische "fit-misfit"-modellen van jobstress (congruentie-incongruentie). Meer in het bijzonder wordt gewerkt met het interactionele schema S-O-R-C dat functionele relaties suggereert tussen de stimuli van de omgeving (S), de variabelen in de "attitude" van het individu (O), de emotionele, cognitieve en motorische reacties (R) en de gevolgen van die reacties voor de gezondheid (C). Vier testgroepen werden onderzocht : leerkrachten (n=49), arbeiders in de sector van de agrovoeding (n=56), verpleegsters (n=60) en politiemensen (n=78). Daarbij worden twee soorten psychometrische instrumenten gebruikt : die uit de literatuur en andere die speciaal voor dit onderzoek werden uitgewerkt. De vragenlijsten werden beantwoord in 2 testings van 1u30. Bovendien werd binnen de groep van leerkrachten gedurende 10 dagen een functionele analyse van de stressfactoren uitgevoerd, terwijl bij de arbeiders een functionele analyse werd uitgevoerd van de belangrijkste stressfactor uit de jobstressinventaris (JSS).

Resultaten :

De onderzoeken die in het kader van dit project werden uitgevoerd, alsook de statistische analyses die ermee verbonden zijn, hebben verschillende belangrijke resultaten en conclusies

opgeleverd. Om te beginnen bleken de stalen toe te behoren aan een bevolkingsgroep die psychopathologisch gesproken als normaal kan worden bestempeld, in die zin dat het percentage stoornissen zich binnen de grenzen situeert die door epidemiologen worden opgegeven. Vervolgens hebben binnen de talrijke bestudeerde variabelen binnen de O en de R vooral de O-variabelen (attitude) de aandacht getrokken van de onderzoekers, vanwege hun voorspellend vermogen inzake geestelijke gezondheid bij de personen die onderworpen zijn aan de jobstressfactoren. Om te beginnen is er de vijandigheid, vastgesteld via de test van Williams, die verwijst naar een geheel van negatieve cognitie met betrekking tot anderen, vervolgens het angstkenmerk, vervolgens de zin voor coherentie (SOC) die negatief correleert met het angstkenmerk, depressie, het woedekenmerk, vijandigheid, jobstress en psychiatrische symptomen. Dit bevestigt duidelijk het gezondheidsbevorderende karakter van een hoge SOC. De drie variabelen uit O verklaren 70% van de psychopathologische problemen die bij de geteste individuen worden vastgesteld. Op die manier treedt uit de resultaten een risicoprofiel naar voor met betrekking tot jobstressfactoren voor een proefpersoon met een hoge vijandigheid en angstkenmerk en een lage zin voor coherentie. Een analyse van de factoren uit de items van die drie variabelen zou moeten uitmonden in een diagnostisch instrument met een grote voorspellende waarde.

Ontwikkeling en valorisering van een signaalsysteem in de bedrijfsgezondheidszorg voor diverse risico's (waaronder chemische en biologische agentia en psycho-sociale factoren).

Promotor :

Dr. P. Jacques : IDEWE Centraal onderzoeksinstituut

Duurtijd: 1994 - 1998

Budget : 8.600.000 Bef

Doelstellingen:

De studie had tot doel de bruikbaarheid van routinematig verzamelde gegevens in de bedrijfgezondheidszorg voor de signalering van gezondheidsproblemen in het werkmilieu te valideren, een kwaliteitsbewaking voor deze gegevensverzameling uit te werken, en na te gaan in welke mate het systeem bruikbaar is om het effect van preventieve acties te evalueren.

Algemene methodologie :

Als erkende IBGD verleende IDEWE in 1996 haar diensten aan meer dan 31.000 werkgevers in voornamelijk het Vlaams en Brussels gewest. Zij stelden samen 352.000 werknemers te werk, waarvan 162.000 een periodiek arbeidsgeneeskundig onderzoek ondergingen. Dit is ongeveer 7 % van de totale Vlaamse werknemerspopulatie in 1996.

Het meetinstrument is een optisch leesbaar formulier waarop een selectie van gegevens van het medisch onderzoek worden geregistreerd. De meeste gegevens weerspiegelen de situatie op het moment van het medisch onderzoek. De berekende indicatoren zijn bijgevolg prevalenties. Gestratificeerde analyses en werden uitgevoerd naar geslacht, leeftijd en beroep voor de onderzoeksjaren 1993 tot 1996. Voor de analyses werden de statistische programma's SPSS en STATVIEW gebruikt.

Resultaten :

A. Op niveau van het Centraal onderzoeksinstituut

1. Verdere ontwikkeling en operationalisering van het meetinstrument.

Voor een aantal gekozen beroepsgroepen en probleemvelden werd gezocht naar overeenkomstige signalen in het IDEWE-bestand en in het bestand van vijf Nederlandse ARBO-diensten. De overeenkomst in de bekomen signalen was zwak. Verdere inspanningen zijn nodig om internationaal vergelijkbare, betrouwbare en valide informatie te bekomen.

Een werkgroep werkt aan de bijsturing van het meetinstrument. Onbetrouwbare, epidemiologisch en praktisch weinig bruikbare, en moeilijk standaardiseerbare items zullen uit het instrument weggelaten worden.

2. Opzoeken en kwantificeren van signalen van gezondheidsschade.

In de onderzoeksrapporten over 'De gezondheidstoestand van de Vlaamse werknemers 1992 en 1993-96', worden signalen van gezondheidsschade onderzocht. De belangrijkste resultaten van het meest recente rapport worden hierna weergegeven.

De analyses naar beroepsgroep leveren een aantal signalen op : arbeidsongevallen zijn frequenter in fysiek zwaar belaste beroepen (arbeiders in de metaalverwerking, mijnwerkers, metselaars), huidproblemen komen meer voor in beroepen waar met irriterende en allergene producten wordt gewerkt (kapsters, schoonmaaksters), en vaatproblemen worden teruggevonden in beroepen die rechtopstaand en met weinig mobiliteit worden uitgevoerd (verkopers, kapsters, wassers).

Met gegevens van 1992 werden specifieke gezondheidsproblemen opgespoord bij verpleegkundigen versus schoonmaaksters. Verpleegkundigen blijken algemeen beter te scoren voor de meeste gezondheidsindicatoren, wat een verband bevestigt tussen professionele status en gezondheidsniveau.

Met gegevens van 1994 respectievelijk 1995 werd de relatie tussen zwaarlijvigheid en het voorkomen van ziekteverzuim respectievelijk arbeidsongevallen onderzocht. De associatie was het meest duidelijk bij de vrouwelijke werknemers.

Voor 1993 werd het geneesmiddelengebruik geanalyseerd. 20 % mannen en 26 % vrouwen volgt een behandeling op het ogenblik van het periodiek onderzoek. Het gebruik stijgt met de leeftijd.

Ook met data van 1993 werden gezondheidsproblemen bij vrouwelijke nachtwerkers opgespoord. Er kon niet besloten worden tot meer gezondheidsklachten bij nachtwerkers in vergelijking met dagwerkers, maar hierbij dient een mogelijk selectie-effect in rekening te worden gebracht.

Bijzondere aandacht werd besteed aan psychosociale factoren. Het meetinstrument, gebaseerd op gevalideerde vragenlijsten waaronder de Karasek-lijst, werd bij ongeveer 6000 werknemers in diverse sectoren afgenomen. Een verkorte lijst met 10 items werd bij 548 personen toegepast en gevalideerd. De invloed van de klaagfactor (negatieve affectiviteit=NA) op stressmetingen via vragenlijsten werd nagegaan. Hierbij bleek dat controle voor NA de correlatie verzwakt tussen psychosomatische klachten en jobkarakteristieken. Ook de validiteit van een vragenlijst naar zelfgerapporteerd ziekte- en ongevallenverzuim werd onderzocht. De vragenlijst bleek een handig en praktisch instrument om zicht te krijgen op het ziekteverzuim, maar onderrapportering dient in rekening te worden gebracht. De samenhang tussen rugklachten, psychosociale en fysieke arbeidsomstandigheden, ziekteverzuim en burnout-klachten werd onderzocht in zeven Vlaamse rust- en verzorgingstehuizen. Personen met de minste regelmogelijkheden verzuimen meer en zijn meer ontevreden over hun job in vergelijking met collega's met veel regelmogelijkheden. Tenslotte werden de verschillen in arbeidsomstandigheden, rugklachten, ziekte- en ongevallenverzuim bij verschillende beroepscategorieën in de gezondheidssector bestudeerd. De resultaten waren suggestief voor een band tussen de organisatorische structuur van het werk, verzuim en psychosociale werkbelasting.

3. Nagaan van de evolutie in de tijd van de opgetekende signalen.

Bij de cross-sectionele tijdsanalyses zijn de gegevens vanaf 1993 gebruikt. De samenvattende resultaten zijn opgenomen onder punt 2.

4. Nagaan van validiteit en betrouwbaarheid d.m.v. specifiek opgezette deelstudies.

Het gebruik van de statistische techniek van de berekening van 95% betrouwbaarheidsintervallen voor elke waarnemer, heeft geleid tot een overzicht van betrouwbare en minder betrouwbare rubrieken en dient om de kwaliteitsbewaking te sturen. Verder werden in een aantal specifieke deelstudies de betrouwbaarheid en/of validiteit van specifieke rubrieken onderzocht.

5. Verdere uitbouw van de procedure voor kwaliteitsbewaking.

De gebruikers krijgen jaarlijks een overzicht van de door hen gescoorde prevalenties op een selectie van gezondheidsindicatoren, en de stand van zaken i.v.m. het project wordt op de vergadering van de medische equipen toegelicht.

De bijsturing van het instrument wordt door een werkgroep uitgewerkt en begeleid.

B. Op het niveau van de perifere onderzoeksgroepen.

De perifere onderzoeksgroepen voeren verder de medische onderzoeken uit met optekening van de gegevens op het registratieformulier. Vertegenwoordigers van elke perifere groep maken deel uit van de werkgroep 'Bijsturing medische gegevensverzameling' en helpen mee een vernieuwde versie van het meetinstrument te implementeren.

C. Resultaten van de bijhorende studie.

Het protocol van de studie naar de predictieve waarde van klinische rugtests bij aanwerving is opgesteld en gereviewd door buitenlandse experts. De testbatterij wordt op dit ogenblik door meerdere IDEWE-bedrijfsartsen toegepast.

Na twee jaar follow-up bleken hef- en tiltechnieken bij leerling-verpleegkundigen niet zozeer het voorkomen zelf, maar wel de ernst van de rugklachten, zoals gemeten via het risico op verzuim, te kunnen beïnvloeden. Verder onderzoek is nodig om dit te bevestigen.

Een protocol voor de longitudinale analyse van longfunctiemetingen werd opgesteld.

Publicaties:

Jacques P, Lahaye D, Moens G. Ontwikkeling en valorisering van een signaalsysteem in de bedrijfsgezondheidszorg voor diverse risico's (waaronder chemische en biologische agentia en psycho-sociale factoren). In: Cammaerts E (edit). Gezondheidsrisico's i.v.m. beroepsblootstellingen: onderzoek, methoden en perspectieven, Brussel: DWTC, 1996: 91-97.

Lahaye D, De Raeve H, Moens G, Viaene B, Mylle G, Jacques P. Epidemiologisch gebruik van arbeidsgeneeskundige data in België. Tijdschrift voor Bedrijfs- en Verzekeringsgeneeskunde (TBV) 1997; 4: 126-132.

Mylle G, Moens G, De Raeve H, Viaene B, Lahaye D. Body Mass Index, industrial accidents and sick leave : further evidence of an association. Archives of Public Health 1998; 56: 81-91.

Verhoogen R, Van den Bergh O, Moens G, De Wit R. Exploring the relationship between job stress and psychosomatic complaints: the role of negative affectivity. Archives of Public Health 1998; 56: 1-13.

Moens G, De Wit R. Inventaris van de belangrijkste psycho-sociale risicodimensies op het werk: praktijkervaring en onderzoek met diverse types vragenlijsten (samenvatting lezing en poster). Verslagboek studiedag DWTC 'Menselijk falen, vermoeidheid, stress en burn-out...voorbeelden van dysfunctioneren in het beroepsleven', Brussel: Paleis voor Congressen 21 oktober 1997: 93-102.

Implementering en valorisering van een gestandaardiseerd en gecomputeriseerd signaalsysteem voor arbeidsgebonden risico's.

Promotor :

Prof. Guido Moens , IDEWE Centraal, Dienst Onderzoek

Duurtijd : 1998 - 2000

Budget : 5.015.198 Bf

Doelstellingen :

Op basis van de analyses in een vorig DWTC-project (ST/93/003) konden de omvang en de kenmerken van bepaalde gezondheids- of blootstellingsproblemen in een omvangrijke populatie van bijna 200.000 Vlaamse werknemers worden opgespoord. Dit project heeft aangetoond dat het routinematig registreren van gezondheids- en blootstellingsgegevens zinvol is, op voorwaarde dat een aantal richtlijnen in verband met de registratie en analyse van deze gegevens gevolgd worden. Een dergelijke registratie kan dan de basis vormen van een betrouwbaar en valide geautomatiseerd signaalsysteem. Hieronder wordt verstaan: een informatiesysteem dat op snelle wijze signalen van gezondheidsproblemen of van psychische en/of fysieke risico's genereert, die dan door middel van gericht onderzoek verder kunnen nagekeken worden.

Algemene methodologie :

De gegevens zijn afkomstig van de IDEWE. De medische teams zien jaarlijks bijna 200.000 werknemers op het periodiek arbeidsgeneeskundig onderzoek. De aard van de bij IDEWE aangesloten bedrijven is zeer divers.

Het huidige registratieformulier is een optisch leesbaar formulier waarmee IDEWE-artsen en -verpleegkundigen een selectie van gegevens bij het medisch onderzoek registreren. Het bevat naast een aantal administratieve gegevens vooral biomedische variabelen. Het is opgedeeld in rubrieken waarbij er telkens één of meerdere aanstreepmogelijkheden zijn. Voor bepaalde rubrieken kunnen ook cijfers of letters worden ingevuld die dan door een OCR-lezer (Optical Character Recognition) worden gelezen. Onderaan het formulier bevindt zich ook een schrijfstrook voor tekstuele notities.

Op basis van een statistische techniek - uitgewerkt en verfijnd in het vorige project -, werd een beeld verkregen van de betrouwbaarheid van de rubrieken van het registratie-instrument ⁽¹⁾.

De toepassing op de meest recente gegevens heeft geleid tot een overzicht van betrouwbare en minder betrouwbare rubrieken. Ondermeer op dit overzicht heeft een interne werkgroep zich gebaseerd om het registratie-instrument bij te sturen.

Zo is duidelijk geworden dat het aantal basisvariabelen best beperkt wordt om een optimale standaardisering mogelijk te maken. De registratie van mogelijke hinder op de werkplek en van de arbeidsomstandigheden werd weinig betrouwbaar en valide bevonden en er werd voorgesteld om de zelfrapportering van hinderklachten en arbeidsomstandigheden door de werknemers uit te testen. Bovendien werd het opportuun geacht om ook de psychosociale belasting op het werk via deze weg te bevragen. Het meetinstrument dat op basis hiervan werd opgesteld is een door de werknemer in te vullen vragenlijst die bestaat uit vragen naar de arbeidsomstandigheden, bepaalde gezondheidsgedragingen en mogelijke hinderklachten, aangevuld met een verkorte versie van de Job Content Questionnaire ⁽²⁾ als psychosociaal diagnose-instrument. Aan de vragenlijst werden ten behoeve van de interpretatie ook een verkorte versie van de General Health Questionnaire (GHQ-12) ⁽³⁾ en van de Negatieve

Affect-lijst (NA) ⁽⁴⁾ toegevoegd. Om in de praktijk bruikbaar te zijn, werd de vragenlijst kort gehouden (één pagina recto/verso). Hij is bedoeld als een ruw screeningsinstrument, waarvan de resultaten eventueel door gerichter onderzoek dienen te worden aangevuld. De data van de vragenlijst worden na <informed consent> voor verwerking gekoppeld aan de data van het registratieformulier.

Om de kwaliteit en vergelijkbaarheid van het registratie-systeem te verbeteren werd ten slotte een ontwerp van registratie-richtlijnen opgesteld.

Resultaten :

1. Opstellen van een ontwerp van registratierichtlijnen en standaardisering van de registratie.

Deze richtlijnen hebben ondermeer betrekking op volgende aspecten :

1. Bepaling van de doelstellingen van de registratie,
2. Standaardisering,
3. Kwaliteitsbevordering en -bewaking,
4. Epidemiologische methodologie en toepasbaarheid,
5. Privacy.

Een ontwerp van richtlijnen werd opgesteld in het Nederlands, het Frans en het Engels. Het ontwerp werd voorgelegd aan verschillende groepen van experts. Vooreerst aan de leden van het Follow-up comité dat op vraag van DWTC werd opgericht om de valorisering en het gebruik van de resultaten te optimaliseren. De Engelse versie van de tekst werd verder aan internationale contactpersonen voorgelegd - in hoofdzaak Luxemburgse (N. Majéry e.a.) en Nederlandse experts (A. Weel). Aan het ICOH-Scientific Committee 'Occupational health services research and evaluation' werden de resultaten van het project en het ontwerp van richtlijnen voorgesteld op een door het comité georganiseerde internationale workshop. Het document werd besproken met vertegenwoordigers van het Finnish Institute of Occupational Health (T. Leino) en van het WHO European Centre for Environment and Health, Bilthoven (B. Baranski), en werd ook verdeeld onder de andere deelnemers. Alle opmerkingen zijn verwerkt in de meest recente versie van de tekst. Deze zal verspreid worden o.m. via publicaties in wetenschappelijke tijdschriften en via andere kanalen (bv. lezingen).

Om na te gaan hoe arbeidsgezondheidskundige registratiesystemen beter op elkaar af te stemmen, werden contacten gelegd met de DWTC-projecten: PS/01/33 (B. Fishler), PS/01/34 (F. Kittel), en PS/01/09 (H. Veulemans).

2. Validering en kwaliteitsbewaking van het registratiesysteem en in het bijzonder van het diagnose-instrument voor hinderklachten en psychosociale belasting.

Naast het verder opvolgen van een aantal gezondheidsindicatoren, berekend op basis van gerichte groepsanalyses van de continu-verzamelde gegevens, werd de ontwikkeling gestart en uitgetest van een elektronisch medium voor de registratie van de gegevens, die niet alleen niet alleen bij het medisch onderzoek maar ook bij de bedrijfsbezoeken en de risico-analyse opgetekend worden. Daarbij werd ook het gebruik van bepaalde codeersystemen (ondermeer ISCO, DOT, CAS) relevant bevonden.

Sinds 1/1/2000 worden daarenboven in een twintigtal bedrijven via een standaardprocedure en ter gelegenheid van het periodiek onderzoek, gegevens verzameld over hinderklachten, over eisen die door de job gesteld worden, de mogelijkheden van werknemers, de ervaren sociale steun op het werk, de fysieke werkdruk, de toxische risico's, de gevaarlijkheid van het werk, de ervaren jobonzekerheid en de algemene jobontevredenheid, de neiging om het leven op een negatieve manier te beschouwen, het algemeen psychisch onwelbevinden, en een aantal gezondheidsgedragingen. Omdat de

meeste periodieke onderzoeken over één jaar gespreid zijn, kunnen de analyses pas vanaf begin 2001 uitgevoerd worden. Voorlopige analyses op deze gegevens zijn wel reeds uitgevoerd met gunstig resultaat. De pilootfase loopt van 1/1/2000 tot 30/6/2001, waarna de procedure zal bijgestuurd worden.

In het kader van een nieuw DWTC-project (PS/93/25) werd ten slotte een prospectieve studie opgestart, waarin de respectieve rol van fysieke en psychosociale belasting, klinische rugtests en persoonlijkheidskenmerken in het ontstaan en de evolutie naar chroniciteit van beroepsgebonden lage rugpijn zullen worden nagegaan.

Publicaties:

Mylle G, Weel A, Moens G, Viaene B, Lahaye D, Jacques P. Periodiek onderzoek in Vlaanderen en Nederland. Tijdschrift voor Bedrijfs- en Verzekeringsgeneeskunde (TBV) 1996; 5: 174-182.

De Raeve H, Curvers B, Mylle G, Viaene B, Moens G. Geneesmiddelengebruik bij werknemers in Vlaanderen. Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen (TSG) 1999; 77, 5: 275-281.

Moens G, Van Gaal L, Muls E, Viaene B, Jacques P. Body Mass Index and health among the working population : epidemiologic data from Belgium. Eur J Public Health 1999; 9: 119-123.

Mylle G, Moens G, De Raeve H, Viaene B, De Wit R, Lahaye D, Jacques P. De gezondheidstoestand van de Vlaamse werknemers (1993-1996). Samenvatting onderzoeksrapport. Arbeidsgezondheidszorg en Ergonomie 1999; 26-2 : 89-90.

Jacques P, Lahaye D, Moens G. Ontwikkeling en valorisering van een signaalsysteem in de bedrijfsgezondheidszorg voor diverse risico's (waaronder chemische en biologische agentia en psychosociale factoren); Bruikbaarheid van een arbeidsgeneeskundig signaalsysteem bij de evaluatie van primair preventieve acties. In: Ondersteuningsprogramma voor de gezondheidsbescherming van de werknemer 1994-1998: samenvatting van de onderzoeksprojecten. Brussel: DWTC, 2000: 33-34.

Psychometrische verfijning van de WOCCQ (working conditions and control questionnaire) en evaluatie van de toepassingsmogelijkheden

Promotor :

Prof. V. De Keyser : Université de Liège (ULg) - Service de Psychologie du Travail et des Entreprises

Duur : 1998 - 2000

Budget : 5.425.098 Bef

Doelstellingen :

Tussen 1994 en 1998 heeft de afdeling Arbeidspsychologie van de Universiteit van Luik het WOCCQ (*Working Conditions and Control Questionnaire*) opgesteld, een Belgische methode die het mogelijk maakt de diagnose te stellen van de psychosociale risico's in ondernemingen. De doelstelling van dit tweede onderzoek bestond erin, in theoretisch opzicht, de statistische, theoretische en convergente validiteit van het WOCCQ en van het MSP-A te meten, vervolgens een structureel model te valideren dat het mogelijk zou maken de specifieke invloed van elk van de controledimensies op de gevoelde stress te begrijpen. In praktisch opzicht ging het erom het interventiepotentieel van het materiaal te verifiëren door zich ervan te vergewissen dat het een voldoende gedifferentieerde diagnose voorstelt om te beginnen met het ondernemen van organisatorische interventiestappen in verband met stressmanagement. De uit onze enquêtes verzamelde gegevens zullen het mogelijk maken normen uit te werken die de bedrijven een vergelijkingsbasis bieden om hun eigen normen te toetsen.

Algemene methodologie :

Het theoretische deel was gericht op een uiterst nauwkeurige procedure, steunend op verschillende statistische hulpmiddelen en op het lezen van veel literatuur. Verschillende kringen hebben het mogelijk gemaakt deze validiteiten te testen: de ambtenaren van het FOREM (de "Waalse VDAB") (a = 816), wat de statistische validiteit betreft, de anesthesisten (a = 151) wat de theoretische validiteit betreft en het personeel van de kliniek van Ottignies (a = 463), wat de convergente validiteit betreft, operatoren van een bedrijf uit de voedingsmiddelenindustrie (a = 58), verpleegsters van 4 verzorgingseenheden van een Luiks ziekenhuis (a = 58), politieagenten (a = 129) en Belgische arbeiders uit verschillende maatschappelijke lagen (a = 314).

Het praktische deel is geëvalueerd in het licht van de interventies die hebben plaatsgehad ten gevolge van de bij de anesthesisten en Forem-beambten gestelde diagnose.

Resultaten :

Over het algemeen blijkt dat het WOCCQ een betrekkelijk goed uitgewerkt middel is. Het model van Rash, dat het voordeel biedt elk van de dimensies te evalueren, onafhankelijk van de proefpersonen van het monster, maakt het mogelijk de validiteit en de nauwkeurigheid van de in overweging genomen dimensies te accepteren. De validiteit van de inhoud bleek relevant, na de verschillende door ons gerealiseerde analyses van het milieu van de arbeid... De

theoretische en convergente validiteit steunen eveneens dit middel dat ook onderscheidend bleek te zijn voor verschillende zetels en functies van een overheidsorganisatie (onderscheidende validiteit). Ten slotte hebben grondige analyses van de gegevens (een modelvorming van de gegevens door LISREL) het mogelijk gemaakt de structuur in het licht te stellen van de verschillende controledimensies die het niveau van de stress beïnvloeden. Deze resultaten zijn uiterst interessant wat de interventie betreft. De essentiële rol van twee, zo niet drie controledimensies kunnen onderstreept worden : (a) de beschikbare (hulp)middelen inzake informatie en besluitvorming of met het oog op bekwaamheid of kennis, (b) planning en (c) de controle over het omgaan met de taak.

Het MSP-A is eveneens nauwkeurig onderzocht. Wat echter de keuze van de gebruikte methoden betreft, hebben we ons gebaseerd op het door de auteurs van te voren uitgevoerde werk. Over het algemeen gaat het om een middel dat wordt gekenmerkt door een belangrijke globale nauwkeurigheid en een overtuigende theoretische en convergente validiteit. Sommige items daarentegen zijn zwak voorgekomen, wanneer we geprobeerd hebben de alfa van Cronbach opnieuw te berekenen door het item in kwestie van de schaal te elimineren. In tegenstelling tot de auteurs, schijnen de bevestigende factoranalyses een meerdimensionaal model te accepteren, dat nuttig zou kunnen zijn in het kader van een individuele diagnose.

Bovendien hebben we eveneens kunnen aantonen dat de bij de ambtenaren van het Forem en de anesthesisten gestelde diagnoses een stevige basis vormen, aan de hand waarvan een beleid m.b.t. stressmanagement kan worden uitgewerkt dat gericht is op een primaire interventie.

Op dit moment bieden de verzamelde gegevens nog niet de gelegenheid valide normen op te stellen. Daarom is slechts een theoretisch onderzoek ingeleid. Dit onderzoek zal het mogelijk maken een procedure op te stellen om gegevens te verzamelen, alsook een procedure om de normatieve resultaten en waarden op te stellen en te berekenen.

Publicaties :

De Keyser, V. & Hansez, I. (1996). Vers une perspective transactionnelle du stress au travail : pistes d'évaluations méthodologiques. *Les Cahiers de médecine du Travail*, 33 (3), 133-144.

Hansez, I. & De Keyser, V. (1999). The WOCCQ : a new tool in the kitbag of job stressor fighters. The case of Belgian public services workers. Special issue on Factores psicosociales de la prevención de riesgos laborales : Perspectivas internacionales. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 15 (2), 173-198.

De Keyser, V. & Hansez, I. (nog te verschijnen). Les transformations du travail et leur impact en terme de stress professionnel. In M. Neboit & M. Vezina, Santé et stress au travail. Presses Universitaires de France, France.

Hansez, I. & De Keyser, V. (nog te verschijnen). Du diagnostic des risques psychosociaux à la gestion organisationnelle du stress. In M. Neboit & M. Vezina, Santé et stress au travail. Presses Universitaires de France, France.

Hansez, I. & De Keyser, V. (in te dienen). Further evidence about the validity of the Psychological State of Stress Measure (PSSM) : a Lisrel analysis. To submit in *Work and Stress*.

Hansez, I. et De Keyser, V. (in te dienen). The measurement of job control dimensions from the standpoint of job control as a stressor reduction mechanism.

Nyssen, AS., Hansez, I., Baele, P., Lamy, M. & De Keyser, V. (2000). An organizational measure of stress in anaesthetists. Ingediend bij British Journal of Anaesthesia.

Validatie van een professionele stress- en somatisatievragenlijst ter voorspelling en preventie van werkonbekwaamheid

Promotor :

Prof. Dr. B. Fischler : Katholieke Universiteit Leuven (KUL) - Departement Liaison Psychiatrie

Duur : 1998 - 2000

Budget : 5.570.684 Bef

Doelstellingen :

Het hoofdoel van het onderzoek is een multidimensionaal instrument te ontwikkelen (in de vorm van een beslissingboom of algoritme), ten behoeve van o.m. bedrijfsartsen en adviserende geneesheren, dat somatisatie vroegtijdig kan opsporen en de ernst ervan inschatten.

Het te ontwikkelen instrument dient eveneens richtlijnen te bevatten met het oog op de preventie van regelmatig terugkerende arbeidsongeschiktheid en de invaliditeit ten gevolge van somatisatie, in interactie met specifieke dimensies van professionele stress.

Ten slotte dient het ook richtlijnen te verschaffen voor de verwijzing van werknemers met een verhoogd risico op langdurige arbeidsongeschiktheid.

Ontwikkeling van een programma voor melding en analyse van kritieke incidenten in een medische omgeving

Promotors :

- *Prof. V. De Keyser* : Université de Liège (ULg) - Service de Psychologie du Travail et des Entreprises
- *Prof. Ph. Baele* : Université Catholique de Louvain (UCL) - Unité d'anesthésiologie
- *Prof. J.-L. Fagnard* : Université Libre de Bruxelles (ULB)
- *Prof. M. Lamy* : Université de Liège (CHU) - Dépt. d'Anesthésie - Réanimation

Duur : 1999 - 2003

Budget : 19.500.000 Bef

Doelstellingen :

Dit onderzoek is erop gericht een meldingssysteem te ontwikkelen en een systeem voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek van kritische incidenten, menselijke fouten en disfuncties in een medische omgeving, teneinde meer inzicht te verkrijgen in de oorsprong ervan en in de mate van het mogelijke te kunnen voorspellen waar ze zich eventueel zullen voordoen, om preventief en correctief te kunnen optreden. De uitwerking van een dergelijk systeem doet niets af van de noodzaak van een analyse van de ethische en juridische problemen. Daarom werd voor dit netwerk een multidisciplinaire groep samengesteld uit verschillende afdelingen : juristen, economen, medici, psychologen en een medisch directeur.

De andere doelstellingen van dit onderzoek zijn de volgende :

- Een database samenstellen met de gegevens over de voorvallen en ongevallen
- De resultaten verspreiden, via een systeem dat ervoor zorgt dat de informatie op verschillende niveaus terugkeert (individueel lokaal, institutioneel, professioneel, industrieel, maatschappelijk) en op beleidsniveau, nationaal en internationaal
- Bijdragen tot een cultuur van gezondheid-veiligheid die gericht is op feedback en analyse van incidenten en fouten.

Impact van organisatorische veranderingen en resulterende jobstress op somatisatie, biologie en absentisme

Promotors :

- Professor *B. Fischler* : Katholieke Universiteit Leuven - Departement Liaison Psychiatrie
- Professor *C. De Brouwer* : Université Libre de Bruxelles (ULB) - Ecole de Santé publique
- Professor *F. Kittel* : Université Libre de Bruxelles (ULB) - Ecole de Santé publique

Duur : 1999-2003

Budget : 19.000.000 Bef

Doelstellingen :

De doelstelling van dit onderzoek is het bestuderen van de invloed van organisatorische veranderingen in bedrijven en de daaruit voortvloeiende jobstress op het voorkomen en de chronificatie van somatoforme stoornissen, biologische dimensies, psychosociaal (dis-)functioneren en absentisme. Het project beoogt het formuleren van suggesties met het oog op de preventie van jobstress en het disfunctioneren van werknemers tengevolge daarvan. De doelstellingen zijn :

- Het evalueren van de psychosociale gezondheidsrisico's met betrekking tot zowel objectieve als subjectieve werkomstandigheden in verscheidene bedrijven.
- Het creëren van een preliminaire databank van de prevalentie van somatisatie en somatoforme stoornissen in de beroepsbevolking, met betrekking tot stresserende werkomstandigheden.
- Het bepalen van de specifieke psychosociale factoren of dimensies die schadelijk zijn voor de mentale gezondheid van het individu, rekening houdend met interpersoonlijke variabiliteit en verscheidene mediërende variabelen.
- Het bestuderen van de relatie "stress-gezondheid" in een enerzijds globaal perspectief, met name door het in beschouwing nemen van zowel de organisatorische, sociale, psychologische en biologische dimensies en anderzijds in een dynamisch perspectief, door het toepassen van een toekomstgericht onderzoeksontwerp.

Organisatorische en psychosociale factoren en de ontwikkeling van musculoskeletale aandoeningen van de ledematen van het bovenlichaam (TMSMS)

Promotors :

- *Prof. J. Malchaire* : Université Catholique de Louvain, Unité Hygiène et Physiologie du Travail
- *Prof. Dr. J. Bundervoet* : Katholieke Universiteit Leuven, Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming
- *Prof. G. Karnas* : Université Libre de Bruxelles, Laboratoire de Psychologie Industrielle et Commerciale

Duur : 1999-2003

Budget : 24.500.000 Bef

Doelstellingen :

De doelstellingen van dit onderzoek zijn :

- Het kwantificeren van de interindividuele verschillen inzake musculoskeletale aandoeningen die aan de basis liggen van TMSMS;
- Het analyseren en kwantificeren van de relatie tussen deze interindividuele verschillen inzake musculoskeletale aandoeningen en de algemene inwerking van factoren uit de arbeidssituatie (stress, attitude, ...);
- Het analyseren en kwantificeren van de relatie tussen deze aandoeningen en :
 - de organisatorische aspecten van de werkomgeving;
 - de persoonlijke kenmerken van de betrokkene, daarbij rekening houdend met de functioneringscapaciteiten die op hun beurt functie zijn van de individuele kenmerken van de onderzochte personen (leeftijd, geslacht, ..).

Follow-up studie naar etiologische en prognostische determinanten van beroepsgebonden rugklachten

Promotors :

Prof. G. Moens: IDEWE, Dienst Wetenschappelijk Onderzoek

Prof R. Masschelein : Katholieke Universiteit Leuven-Afdeling Arbeids- en verzekeringsgeneeskunde

Prof. P. Mairiaux : Université de Liège Service de Santé au Travail et Education pour la Santé

Duurtijd : 1999 - 2003

Budget : 2.500.000 Bef

Doelstellingen :

Beroepsgebonden rugklachten gaan gepaard met een belangrijke menselijke en financiële kost. Zo werd in de gezondheidszorg per werknemer een gemiddeld jaarlijks werkverzuim door rugpijn van 3,2 tot 5,5 dagen opgetekend.

Ofschoon reeds veel onderzoek is uitgevoerd, blijft de kwaliteit van de meeste studies laag ondermeer omwille van hun cross-sectioneel en retrospectief karakter. Verder blijkt het belangrijk een onderscheid te maken tussen de objectieve ('disease'), subjectieve ('illness') en sociale dimensies ('sickness') van het probleem, omdat elke dimensie kan beïnvloed worden door specifieke determinanten.

Omdat de Belgische situatie van het arbeidsgeneeskundig toezicht zich organisatorisch goed leent tot het opzetten van een follow-up studie, werd het plan opgevat om in meerdere gezondheidszorginstellingen en industriële bedrijven een prospectieve studie op te zetten waar het voorkomen van rugpijn (en de gevolgen ervan zoals ziekteverzuim, chronische pijn) én de blootstelling worden opgemeten.

De doelstellingen van het project zijn:

Het nagaan van de invloed van:

1. persoonsgebonden factoren, zoals persoonlijke en familiale antecedenten, leeftijd, geslacht, psychologische en persoonlijkheidsfactoren –zoals kennis, opvattingen over rugpijn, coping- en vermijdingsgedrag, klaaggedrag- en culturele factoren
2. de mate van fysieke belasting en psychosociale belasting
3. psychosomatische klachten, ervaren gezondheid, co-morbiditeit van het bewegingsstelsel op het voorkomen van rugpijn (klachten, symptomen) en van een aantal kenmerken ervan, zoals de frequentie, ernst, duur, lokalisatie, ontstaan, verzuimfrequentie én duur, therapeutische en arbeidsgeneeskundige gevolgen.

Algemene methodologie :

Dit zal gebeuren door het longitudinaal opvolgen van deze variabelen en het analyseren van de gegevens zoals deze na verloop van tijd beschikbaar komen.

De invloed zal kwantitatief gemeten worden onder vorm van associatie- en impactparameters.

Met versturende variabelen – zoals extra-professionele fysieke en psychologische belasting – zal in de analyse rekening gehouden worden door middel van multivariate statistische technieken.

Om een brede variatie in blootstelling te garanderen zullen de proefpersonen gekozen worden in diverse beroepsgroepen in verschillende sectoren.

De gerapporteerde fysieke belasting zal gevalideerd worden via gerichte ergonomische observaties bij steekproeven uit de onderzoeksgroep.

Het is de bedoeling om ongeveer 1200 werknemers in diverse bedrijfssectoren, gespreid over het verloop van 1 jaar in de studie op te nemen. Elke proefpersoon zal gedurende 2 jaar opgevolgd worden. Na verloop van 3,5 jaar projectduur zullen dan gegevens over minstens 2 jaar follow-up beschikbaar zijn voor naar schatting 972 proefpersonen (met een geschatte 'lost to follow-up' van 10% per jaar).

Resultaten :

Sedert de effectieve start van de studie (opname van proefpersonen vanaf juli 2000), werden in Vlaanderen in totaal 344 personen in de studie opgenomen (waarvan 34 personen voor de pilootstudie) en in Wallonië 78.

De eerste analyse van deze gegevens kan slechts gebeuren vanaf het einde van de reclutering, dus na juli 2001.

Publicaties:

Nog geen publicaties (eerste analyse kan slechts gebeuren na 1/07/2001).

Promotors :

- *Prof. Ch. Vandenberghe* : Université Libre de Bruxelles (ULB) - Unité de Psychologie du Travail et des Organisations
- *Prof. Dr. P. Vlerick* : Universiteit Gent (RUG) - Vakgroep Personeelsbeleid, Arbeids- en Organisationspsychologie
- *Prof. V. De Keyser* : Université de Liège (ULg) - Service de Psychologie du Travail et des Entreprises
- *Prof. W. D'hoore* : Université Catholique de Louvain (UCL) - Unité des sciences hospitalières
- *Prof. Demez* : Université Catholique de Louvain (UCL) - Département de Droit privé

Duur : 1999 - 2003

Budget : 35.500.000 Bef

Doelstellingen :

Het algemeen doel van dit project is het bestuderen van de relaties tussen empirische indicatoren van veranderingen in bedrijven, het evalueren van de stressoren die resulteren uit deze veranderingen, de stress-respons bij de werknemers en tevredenheidsindicatoren bij de klanten over de door de organisatie aangeboden diensten en/of producten. De uiteindelijke doelstelling bestaat erin beheerspraktijken en beleidsopties voor te stellen, om via organisatorische ingrepen de negatieve gevolgen van veranderingen op te vangen, zowel voor de werknemers als voor de klanten. Het onderzoek van veranderingen in de organisatie:

- Uitwerking van een taxonomie van empirische indicatoren van de veranderingsbeleving van werknemers, na een ingrijpende reorganisatie in hun bedrijf
- Ontwikkeling van maatstaven voor empirische veranderingsindicatoren
- Ontwikkeling van maatstaven voor de stressversterkende en persoonlijke en situatiegebonden stressverzwakkende elementen met voortest op een steekproef van werknemers uit verschillende ondernemingen.
- Overweging van het concept "flexihealth" en onderzoek van de economische kosten van stressreacties en het gebrek aan tevredenheid van de klanten